

Hrvatski i španjolski jezik u dodiru: istraživanje slučaja hrvatske iseljeničke obitelji u Čileu

Carević, Meri

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:400609>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-11-30**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Odsjek za romanistiku

Katedra za španjolski jezik

**HRVATSKI I ŠPANJOLSKI JEZIK U DODIRU: ISTRAŽIVANJE SLUČAJA
HRVATSKE ISELJENIČKE OBITELJI U ČILEU**

**EL CROATA EN CONTACTO CON EL ESPAÑOL: ESTUDIO DE CASO DE UNA
FAMILIA CROATA EN CHILE**

MEĐUODSJEČKI DIPLOMSKI RAD

27 ECTS BODOVA

Meri Carević

Zagreb, siječanj 2023.

Mentorice: prof. dr. sc. Zrinka Jelaska i dr. sc. Maša Musulin

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Metodologija rada	2
2.1. Način prikupljanja podataka	2
2.2. Profili ispitanika	3
3. Kratka povijest Čilea.....	3
4. Hrvatsko iseljništvo u Čileu.....	5
5. Bračko iseljništvo u Čileu.....	6
5.1. Statistički podatci.....	6
5.2. Uzroci iseljavanja.....	8
5.3. Bračani u Antofagasti.....	11
5.4. Bračani u Punta Arenasu.....	11
5.5. Bračani u ostalim čileanskim gradovima.....	13
5.6. Razlozi ostanka.....	13
6. Jezične osobitosti nerežiškoga govora.....	15
6.1. Fonologija.....	17
6.1.1. Vokalizam.....	17
6.1.2. Konsonantizam.....	18
6.1.3. Naglasni sustav.....	18
6.2. Morfologija.....	19
6.3. Sintaksa.....	20
6.4. Leksik.....	21
7. Jezične osobitosti čileanske inačice španjolskog jezika.....	22
7. 1. Fonologija.....	23
7.1.1. Vokalizam.....	23
7.1.2. Konsonantizam.....	23
7. 2. Morfologija.....	24
7. 3. Sintaksa.....	24
7. 4. Leksik.....	25
8. Prijepis intervjua na hrvatskome jeziku s predstavnikom prve generacije.....	26
9. Jezična analiza intervjua na hrvatskome jeziku.....	35
9.1. Fonologija.....	36

9.2. Morfologija.....	37
9.3. Sintaksa.....	39
9.4. Leksik.....	39
9.5. Preključivanje kodova.....	40
9.6. Zaključci analize.....	44
10. Prijepis intervjua na španjolskome jeziku s predstavnikom prve generacije.....	45
11. Jezična analiza intervjua na španjolskome jeziku.....	57
11.1. Fonologija.....	57
11.2. Morfologija.....	59
11.3. Sintaksa.....	60
11.4. Leksik	62
11.5. Zaključci analize.....	62
12. Intervju s predstavnicom druge generacije.....	63
13. Intervju s predstavnicom treće generacije.....	66
14. Zaključak.....	68

SAŽETAK

Ovaj se diplomski rad bavi proučavanjem dodira između hrvatskoga i španjolskoga jezika na primjeru jedne iseljeničke obitelji u Čileu. Svaku od tri generacije u ovome radu predstavlja po jedan član. Sva tri člana obitelji ispitana su metodom intervjua.

U prvim dvama poglavljima se donosi opis metodologije te pregled hrvatskoga i bračkog iseljeničtva u Čileu. U kratkome se povijesnom pregledu, između ostalog, navode uzroci iseljavanja te razlozi ostanka.

Okosnica ovoga rada jest jezična analiza hrvatskoga i španjolskog jezika kojima se predstavnik prve generacije koristi. Inačice kojima se on koristi jesu *nerežiška čakavština* te čileanska inačica španjolskoga jezika. U sljedećim su dvama poglavljima popisane jezične osobitosti ovih dviju varijanti. Nakon teorijskoga dijela slijedi praktični dio. U idućem je poglavlju prijepis intervjua na hrvatskome jeziku na temelju kojega je napravljena fonološka, morfološka, sintaktička i leksička analiza. Nakon ovoga slijede prijepis intervjua na španjolskome jeziku te lingvistička analiza prema četirima spomenutim razinama.

Dva se sljedeća poglavlja bave analizom intervjua s predstavnicama druge i treće generacije. One ne poznaju hrvatski jezik, stoga analiza nije jezična, već je usmjerena na sadržaj; fokus je stavljen na njihov osvrt na razgovor s predstavnikom prve generacije te na njihova stajališta o hrvatskome i španjolskom identitetu i jeziku.

U zaključnome se poglavlju donosi sinteza čitavoga rada i najvažniji zaključci analize.

Ključne riječi: iseljavanje, jezici u dodiru, lingvistička analiza

RESUMEN

Esta tesis de maestría se dedica al análisis de los contactos entre la lengua croata y la lengua española teniendo como ejemplo una familia inmigrante en Chile. La familia está compuesta de tres generaciones. En esta tesis, cada generación está representada por un miembro de la familia. Cada miembro ha sido entrevistado.

En los primeros dos capítulos de la tesis están presentados la metodología del trabajo y un resumen de la inmigración croata y la de Brač en Chile. En un breve sumario histórico, entre otras cosas, se enumeran las causas de la inmigración y las razones que causaron que la mayoría de ellos se quedara ahí.

El eje de esta tesis es el análisis lingüístico de las lenguas croata y española, las que usa el representante de la primera generación. Las variedades que él usa son el dialecto chakaviano de Nerežišća y el español de Chile. En los dos capítulos siguientes están enumerados sus rasgos lingüísticos. La parte teórica está seguida por la parte práctica. En el capítulo siguiente está presentada la transcripción de la entrevista que se hizo en la lengua croata. La entrevista sirvió como base para el análisis fonológico, morfológico, sintáctico y léxico. A continuación está presentada la transcripción de la entrevista que se hizo en la lengua española. La transcripción está seguida por el análisis lingüístico completo.

Los dos capítulos que siguen se ocupan con el análisis de las entrevistas que se hicieron con las representantes de la segunda y tercera generación. Ellas no conocen la lengua croata, así que el análisis no es lingüístico sino que está concentrado en el contenido. El foco de atención está en la revisión de la entrevista realizada con el representante de la primera generación y en sus puntos de vista sobre la lengua e identidad croata y española.

El capítulo final ofrece la síntesis general de la tesis.

Palabras clave: inmigración, lenguas en contacto, análisis lingüístico

ABSTRACT

This master's thesis deals with the analysis of contacts between Croatian and Spanish language based on an immigrant family in Chile. The family consists of three generations. In this thesis, every generation is represented by one family member. Every member has been interviewed.

The first two chapters of the paper present the work methodology and the summary of Croatian and Brač immigration in Chile. A brief historic overview lists, among other things, the causes of immigration and the reasons that have made the majority of immigrants to stay there.

The main idea of this thesis is a linguistic analysis of Croatian and Spanish, languages spoken by the representative of the first generation. The varieties that he uses are the Chakavian dialect of Nerežišća and Chilean Spanish. Their linguistic characteristics are listed in the following two chapters. The theoretical part is followed by the practical part. The next chapter presents the transcription of the interview conducted in Croatian. The interview served as the base for the phonological, morphological, syntactic and lexical analysis. The transcription of

the interview conducted in Spanish is presented next and it is followed by its complete linguistic analysis.

The two next chapters address the analysis of the interviews conducted with the representatives of the second and third generation. They do not speak Croatian; therefore, it is not a linguistic analysis. It is rather focused on the content. The center of attention is the review of the interview conducted with the representative of the first generation and on their points of view considering the Croatian language and identity.

The final chapter offers a general summary of the thesis.

Keywords: immigration, languages in contact, linguistic analysis

1. UVOD

Od davnih su vremena pojmovi *Hrvat* i *iseljavanje* neodvojivi. Uzroci iseljavanja mnogobrojni su, no većinski je u pitanju određena vrsta nezadovoljstva. Isto tako, posljedice iseljavanja također su mnogobrojne, a ovaj se rad prvenstveno fokusira na njih.

Okosnica rada jest bračka iseljenička obitelj u Čileu koja broji tri generacije. Predstavnik prve generacije osamdesetmogodišnji je čovjek rođen u Nerežišćima na otoku Braču. Sa 24 godine napušta svoju domovinu u potrazi za boljim životom te se trajno nastanjuje u Punta Arenasu. Predstavnica druge generacije njegova je kći; rođena je u Čileu te Hrvatsku poznaje samo kao turistkinja. Predstavnica treće generacije također je rođena u Čileu, a Hrvatsku nikada nije posjetila. Odvojeni intervjui s ovim trima osobama imaju zadaću pokazati njihova razmišljanja i stavove prema pojmovima *hrvatsko* i *španjolsko* (govoreći o jeziku) te *hrvatsko* i *čileansko* (govoreći o identitetu). Ovom se temom, među ostalima, bavio Josip Lasić (2010). Ipak, glavni cilj ovoga rada jesu intervjui i jezična analiza govora predstavnika prve generacije. On se, kao brački iseljenik u Čileu, i dalje služi dvama jezicima, i hrvatskim i španjolskim. Analiza njegovih dvaju jezika temelji se na trima predmetima. Prva dva imaju zadaću detektirati odstupanja, to jest, jezične elemente koje je u hrvatskome izgubio te jezične elemente koje u španjolskome jeziku nije usvojio. Treći predmet jezične analize jest preklapanje hrvatskoga i španjolskog jezika u njegovome govoru.

Ovaj se rad sastoji od 14 poglavlja. Nakon uvodnoga poglavlja, u drugome je poglavlju opisana metodologija rada. U trećem, četvrtom i petom poglavlju donosi se kratki pregled čileanske povijesti i općeniti okvir hrvatskoga te napose bračkoga iseljeničtva u Čileu. U šestome se i sedmome poglavlju prikazuju fonološke, morfološke, sintaktičke te leksičke osobitosti *nerežiške čakavštine* te čileanske inačice španjolskoga jezika. U osmome poglavlju donosi se prijepis intervjua na hrvatskome jeziku s prvim ispitanikom, a deveto poglavlje sastoji se od analize ispitanikova hrvatskog jezika. U desetome poglavlju donosi se prijepis intervjua na španjolskome jeziku s prvim ispitanikom, a jedanaesto poglavlje bavi se analizom ispitanikova španjolskog jezika. Dvanaesto i trinaesto poglavlje bave se nejezičnim analizama

intervjua s predstavnicama druge i treće generacije. Četrnaesto i posljednje poglavlje ovoga rada jest zaključak.

2. METODOLOGIJA RADA

2.1. NAČIN PRIKUPLJANJA PODATAKA

Za potrebe je ovoga rada ispitano troje članova jedne iseljeničke obitelji u Čileu. Svi su ispitanici ispitani metodom intervjua. Sva tri intervjua su snimljena.

Vođeni intervju s prvim ispitanikom obavljen je preko aplikacije *Zoom*. Trajao je 80 minuta te je podijeljen na dva dijela: u prvome dijelu razgovor se odvijao na hrvatskome jeziku, a u drugome dijelu na španjolskome jeziku. Postavljena pitanja imala su namjeru navesti ga da što više govori. Pitanja su uglavnom služila kao smjernice; većina bi odgovora završila na nekoj slobodnoj temi. Cilj intervjua bio je, kroz razgovor o njegovoj prošlosti, dolasku u Čile, životu u Punta Arenasu te njegovim općenitim razmišljanjima i stavovima, napraviti jezičnu analizu njegova govora. Analiza je provedena na četirima razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj te leksičkoj. Intervju u potpunosti sačinjava ispitivačev slobodni govor; nisu korišteni upitnici prvenstveno zato što se radi o osobi starije životne dobi kojoj bi takav oblik ispitivanja bio neobičan i stran, a dijelom i zato što je jezična analiza dobivena iz slobodna govora umnogome realističnija, to jest, bolje odražava spontani ispitanikov govor.

Intervju s drugom ispitanicom, Claudijom, proveden je telefonskim pozivom. Ispitanica ne govori hrvatski jezik, stoga cilj intervjua nije bila jezična analiza, već osvrt na intervju s njezinim ocem te uspoređivanje njihovih mišljenja i stavova u vezi s identitetom.

S trećom i najmlađom ispitanicom, Antonijom, intervju je također proveden putem telefonskoga poziva. Budući da ni ona ne govori hrvatski jezik, cilj je intervjua bio sličan kao u prethodnome slučaju – usporediti njezina stajališta s djedovim i majčnim stajalištima.

2.2. PROFILI ISPITANIKA

Prvi ispitanik

Prvi ispitanik, Nikica Kuščević, rođen je 1934. godine u naselju Obršje na otoku Braču. Do 1958. godine živio je u Obršju i Nerežišćima. Završio je šest razreda osnovne škole. Godine 1958. iselio je u Punta Arenas u Čileu. Španjolski jezik nije poznao. U Čileu nije pohađao školu, već je sam učio jezik. Bio je vlasnik farme ovaca te lanaca mesnica. U Čileu se oženio i zasnovao obitelj. Danas je umirovljen te živi sa svojom suprugom u Punta Arenasu.

Druga ispitanica

Claudia Kuscevic Ramirez rođena je 1968. godine u Punta Arenasu. U rodnome je gradu završila osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, a fakultet je završila u gradu Viña del Mar. Domaćica je te svakoga dana posjećuje svoje roditelje i stara se o njima. Udana je i ima dvoje djece, kćer i sina.

Treća ispitanica

Antonia Mihovilovic Kuscevic rođena je 2001. godine u Punta Arenasu. Tamo je završila osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, a trenutno studira gastronomiju.

3. KRATKA POVIJEST ČILEA

Por la razón o la fuerza, to jest, *Razumom ili silom* geslo je Čilea, republike čija sadašnjost, stojeći na čvrstim nogama bogate i zanimljive prošlosti, svakim danom izgrađuje napredniju i prosperitetniju budućnost.

Primarna literatura za ovo poglavlje jesu djela Francisca Raimunda Berzovića Radonića (1983) te Kramarenka i Sackela (2007).

Prije dolaska Europljana Čile su naseljavala indijanska plemena. Nastojeći osvojiti jug, Inke su pokorili Atacamenos Indijance. Araukance, poznatije pod imenom Mapuche, nisu uspjele

pokoriti ni Inke ni španjolski osvajači. Pomorac Hernando de Magallanes prvi je sa svojom ekspedicijom 1534. godine došao na prostor današnjega Čilea. Današnji je glavni grad Santiago osnovao Pedro de Valdivia 1541. godine. Čile su u 16. stoljeću kolonizirali Španjolci. Zahvaljujući čvrstom otporu Araukanaca, rijeka Bío-Bío do kraja je 18. stoljeća bila južna granica španjolskih dosega. Napoleonov uspjeh u Španjolskoj bila je svojevrsna prekretnica – latinskoameričke kolonije, uključujući i čileansku, uključile su se u bitku za neovisnost. Najvažnije dvije posljedice bile su slom španjolske vlasti u Santiagu 1810. godine te proglašenje neovisnosti godinu dana kasnije. Nakon konačnog poraza Španjolaca, 12. veljače 1818. godine proglašena je Republika Čile na čelu s Bernardom O'Higginsom.

Za vrijeme Pacifičkoga rata (1879 – 1883) Čile je Boliviji oduzeo izlaz na more te se znatno proširio prema sjeveru, a ovim je potezom sebi priskrbio vrijedna nalazišta natrijeva nitrata, to jest, salitre.

Devetnaesto je stoljeće Čileu donijelo razvoj gospodarskih grana, posebice industrije i rudarstva (rudnici salitre i bakra). Za nagli uzlet gospodarstva ponajprije je zaslužno širenje tržišta izvan granica države i kontinenta.

Razvoj društva u dvadesetom stoljeću rezultirao je stvaranjem prvih političkih stranaka, ali i sve većim jazom među određenim društvenim grupama. Uz svjetsku privrednu krizu, ovaj su period obilježili brojni društveni i politički prevrati u zemlji: ustanci, rušenja diktature, stvaranje radničkih vijeća, dolazak ljevice na vlast. Dok u Prvom svjetskom ratu Čile nije sudjelovao, u Drugom je svjetskom ratu, iako nije sudjelovao u vojnim operacijama, tvorio dio savezničkih sila koje su pobijedile sile Osovine.

Dvojica predsjednika koja su ostavila najdublji trag u Čileu dvadesetoga stoljeća su Salvador Allende te Augusto José Ramón Pinochet Ugarte. Allende je bio prvi socijalistički predsjednik zemlje, a ostao je upamćen po uvođenju društvenih promjena, ponajviše nacionaliziranju gospodarskih grana poput industrije. Godine 1973. su se brojni zastupnici iz desnog centra pobunili protiv Allendea, a ovo je kulminiralo stvaranjem vojne hunte na čijem je čelu bio Augusto Pinochet. Njegova je hunta vojnim udarom svrgnula Allendea s vlasti. Pinochet je tako, odbivši vratiti vlast Vladi, prekinuo demokratsku vladavinu u Čileu te zemljom vladao kao diktator sve do 1990. godine. Političke je neistomišljenike progonio i ubijao, zbog čega ga je Opća skupština Ujedinjenih naroda javno osudila. Smanjenje vanjskog duga i inflacije ističu se kao uspjesi kojima je pridonio gospodarskom napretku zemlje.

Čileanska povijest od devedesetih naovamo bila je relativno mirna i stabilna. Novija povijest, točnije 2019. godina, ostala je upamćena po masovnim prosvjedima i neredima na ulicama

mnogih čileanskih gradova. Nezadovoljni su prosvjednici tražili ostavku tadašnjega predsjednika Sebastiana Piñere te socijalne i političke promjene.

U prosincu 2021. godine održani su predsjednički izbori, a novoizabrani je predsjednik Gabriel Borić Font, dijelom hrvatskoga porijekla. Njegovi su hrvatski preci živjeli na otoku Ugljanu. Potomak hrvatskih emigranata, koji su se truhom za kruhom uputili preko oceana u daleku i nepoznatu zemlju, danas je predsjednik te zemlje. Veza Hrvatske i Čilea započela je prije više od stotinu godina, a Gabriel Borić je dokaz kako je ona danas snažnija no ikad.

4. HRVATSKO ISELJENIŠTVO U ČILEU

Popis stanovništva iz 2012. godine navodi kako u Čileu živi 17 444 799 stanovnika.¹ Mestici² su najbrojniji dio stanovništva sa 72 % zastupljenosti, slijede ih bijelci s 22 % te Indijanci s 5 %.

U vrijeme stvaranja republike, Čile je bila rijetko naseljena zemlja, s tek pet stanovnika po kilometru kvadratnome (Perić Kaselj 2004: 245). No novonastala situacija - stjecanje neovisnosti - doprinijela je dolasku novih doseljenika poput Španjolaca, Talijana te Slavena. Useljenička je politika zemlje bila izrazito zadovoljavajuća: „Čileanski useljenički zakon dopuštao je useljavanje bez obzira na dob, ali je zahtijevao da useljenici budu pismeni, zdravi i sposobni za rad. Žene i djeca morali su posjedovati poziv od rodbine, a ako bi žena išla u Čile radi zapošljavanja, morala je pri ulasku u zemlju predočiti ugovor o zapošljavanju“ (Čizmić – Mikačić 1974, prema Perić Kaselj 2004: 245). Tome pridodano gospodarsko bogatstvo te vladajući kapitalizam stvorili su optimalne uvjete poslovnom razvoju i uspjehu doseljenika. Industrija salitre i trgovina za hrvatske su iseljenike bile među uspješnijim granama. Osim toga, liberalni je ustav zagovarao jednaka prava za svakoga stanovnika, to jest, povlaštene klase nisu postojale. Ostale zemlje u koje se doseljavalo hrvatsko stanovništvo nisu pružale jednake uvjete, čemu svjedoči sljedeći citat:

¹Čile. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13389>. [Pregled 5. 4. 2022.]

² Naziv za zajedničke potomke Indijanaca (domorodaca) i doseljenika u Americi. U: Mestici. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40315>. [Pregled 5. 4. 2022.]

Veliki dio Evropejaca, koji su sada nastanjeni u Chile, ostaviše jednog dana svoju domovinu da pođu u Argentinu, Meksiko, Cubu ili Brazil. Ne našavši u ovim zemljama ono što su mislili, zaputiše se dalje i ustaviše se na gostoljubivom čileanskom tlu, gdje ih je sve pozivalo da tu sagrade ognjište. Klima, malen broj stanovništva, lakoća kojoj može svaka grana industrije da se etablira, komunikaciona sredstva, minimalni porezi, sve to omogućuje da znatan broj zdravih i radnih ljudi donesu nove snage u zemlju iz tuđine. (Matulić-Zorinov 1923: 55)

Prema dostupnim podacima, danas u Čileu živi oko 200.000 stanovnika hrvatskoga porijekla.³ Što se tiče Južne Amerike, prve su hrvatske naseobine osnovane u Čileu, a ova zemlja, uz Argentinu, broji najviše hrvatskih doseljenika (Čizmić – Derado 1982: 77). Prvi Hrvati emigrirali su u Čile četrdesetih godina 19. stoljeća, no o njima postoji vrlo malo podataka. Masovnije su emigracije započele pedesetih godina 19. stoljeća, a Hrvati su u Čile najmasovnije useljavali krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Nakon Drugoga svjetskog rata, gotovo je u potpunosti prekinuto doseljavanje u ovu zemlju. Najveći broj Hrvata koji su emigrirali u Čile bio je iz Dalmacije. Dalmatinski lokaliteti s većim brojem iseljenika su Mimice (selo pokraj Omiša), Dubrovnik i njegova okolica te otok Hvar, no jedan lokalitet značajno prednjači - otok Brač.

U ovome su poglavlju iznesene najvažnije činjenice koje se vežu uz hrvatsko iseljeničtvo u Čileu uopće, a ostatak teorijskoga dijela rada bit će posvećen upravo bračkom iseljeničtvo u toj zemlji.

5. BRAČKO ISELJENIŠTVO U ČILEU

5.1. STATISTIČKI PODATCI

Ljubomir Antić navodi kako 90 % hrvatskih iseljenika u Čileu potječe s otoka Brača (1991: 10). Istraživanje koje su tijekom 1975. i 1976. godine provodili Klement Derado i Ivan Čizmić⁴ pruža nam jedinstven uvid u statističke podatke o bračkim iseljenicima u Čileu, ali i o bračkim iseljenicima uopće. Ispitivanjem obuhvaćeno vremensko razdoblje (1880-1975)

³Hrvatsko iseljeničtvo u Čileu. U: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. <https://hrvatiiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenictvo/hrvatsko-iseljenictvo-u-cileu/756>. [Pregled 4. 4. 2022.]

⁴ U: Čizmić, Ivan – Klement Derado. 1982. *Iseljenici otoka Brača*. Brački zbornik br. 13. Zagreb: SIZ za kulturu općine Brač, str. 7-75.

pokazuje kako su oscilacije u intenzitetu iseljavanja konstantno varirale pa su na temelju tih podataka istaknuli četiri emigracijska razdoblja (primjenjiva na sve prekoceanske zemlje te samim time i na Čile), i to:

1. doba emigracijskog buđenja (1880-1890);
2. doba rane masovne emigracije (1890-1900);
3. doba masovne emigracije (1900-1931);
4. doba emigracijskog smirivanja (1931-1975) (Čizmić – Derado 1982: 39).

Velik dio donesenih podataka odnosi se na iseljenike u zemljama Novoga svijeta općenito te izdvojenih podataka o iseljeništvu u Čileu nema mnogo. Svi oni koji se odnose zasebno na Čile izneseni su u ovome poglavlju.

Postotak Bračana koji su emigrirali u Južnu Ameriku iznosi 62,0 %, a od toga ih je 55,9 % kao cilj svoje emigracije odabralo Čile. Spolna struktura iseljenih Bračana prikazuje veliku diskrepanciju u postotcima: 75,4 % muškaraca te 24,6 % žena. Ovo je jedan od glavnih uzroka drastičnoga pogoršanja demografske slike na otoku. Kako su u imigraciji prednjačili muškarci, na otoku su ostajale uglavnom žene; time se, dakako, smanjio broj sklopljenih brakova te je zabilježen pad nataliteta. Najveći je broj Bračana u iseljeništvo otišao između 15. i 30. godine života; većina mladića i djevojaka prije odlaska nije bila u braku te je većina sklopila brak u iseljeništvu. Zaposleni imigranti uglavnom su bili radnici (31,2 %), zaposlenici u trgovini (24,9 %) te samostalni djelatnici (18,5 %). Od ukupnosti iseljenih Bračana u Čileu, 14 % ih se vratilo u domovinu. Iako se ne čini značajnim, ovaj se broj pretvara u 40,6 % govoreći o svim Bračanima povratnicima iz prekoceanskih zemalja. Kao najveći motiv povratka ističe se ljubav prema domovini.

Sljedeći se podatci odnose na pripadnike druge generacije, to jest, djecu bračkih iseljenika. 34,8 % djece bračkih iseljenika rođeno je u Čileu. Zatim, 32,4 % djece bračkih iseljenika živi i radi u Čileu. Ovi nam podatci pokazuju kako su djeca pripadnika prve generacije u velikoj većini ostala u zemlji u kojoj su se rodila. Ipak, uz SAD, najveći broj djece bračkih iseljenika u Čileu posjetio je domovinu i rodno mjesto roditelja imigranta (Čizmić – Derado 1982: 73).

5.2. UZROCI ISELJAVANJA

U vrijeme najmasovnijeg iseljavanja u Čile, Hrvatska i Brač bili su dijelom Austro-Ugarske Monarhije. Ovo znači da Hrvatska nije bila država kao takva, dakle, nije posjedovala suverenost. Dalmacija i Brač bili su pod austrijskim dijelom Monarhije. Samu je Monarhiju karakterizirao maćehinski odnos prema hrvatskim iseljenicima; iako ih je bilo, konzulati su bili mrtvo slovo na papiru te nisu bili ni od kakve pomoći. Uzroka iseljavanja bilo je mnogo, no detaljnijom sintezom može ih se svesti na pet glavnih. Svi su oni, osim posljednjeg, na ovaj ili onaj način povezani s ustrojstvom zemlje u kojoj su budući iseljenici živjeli.

Vinska klauzula i filoksera

Uzgoj vinove loze bila je glavna i najprofitnija poljoprivredna grana. Vinogradska ekspanzija u drugoj polovici 19. stoljeća donijela je prosperitet otočnoj ekonomiji. Pojava filoksere⁵ u Francuskoj 1868. godine prisilila je Francuze na uvoz vina; dalmatinska su im vina sastavom i kvalitetom odgovala pa je tako izvoz bračkih vina naglo porastao. Idila je trajala do 1891. godine kada su Austrija i Italija sklopile ugovor poznat pod nazivom Vinska klauzula. Vinska je klauzula omogućila povoljnu prodaju talijanskih vina u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Zbog ovoga se prodaja dalmatinskih, a time i bračkih vina naglo smanjila. Drastično smanjenje prodaje značilo je nazadovanje bračke privrede, a mnoge obitelji koje su se u potpunosti oslanjale na vinogradarstvo ostale su bez glavnog (nekima i jedinog) izvora prihoda. Posljednji je udarac bračkome vinogradarstvu zadala filoksera; njezinom je pojavom vinova loza propala, a vinogradi ostali opustošeni. Bračko se vinogradarstvo nikada u potpunosti nije oporavilo. U splitskim novinama „Jedinstvo“ iz 1903. godine jedan je brački dopisnik napisao sljedeće: „Obnemogli narod zbog nerodice bolesti na lozi i vinske klauzule sve se više zadužuju i hrli u daleki svijet da bi se prehranio jer se boji da će skapati od gladi“ (Čizmić – Derado 1982: 46).

Propast pomorstva

⁵Lisna uš iz porodice Phylloxeridae, dugačka oko 1 mm. Napada vinovu lozu, njezine nadzemne i podzemne dijelove. Uništila je uglavnom svu europsku (domaću) lozu. U: Filoksera. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19617>. [Pregled 7. 4. 2022.]

Kada se govori o jedrenjacima, Brač je bio jedno od važnijih pomorskih uporišta na Jadranu. No, razvojem parobroda u 19. stoljeću bračko je pomorstvo postalo ozbiljno ugroženo; jedrenjaci se nisu mogli dugo odupirati nagloj ekspanziji tržišta parobroda pa je tako i bračko pomorstvo ubrzo propalo. Ovime nisu samo bili ugroženi vlasnici brodova već i mornari te zaposlenici brodogradilišta.

Zaduživanje

Ekonomski gledano, Brač je do propasti vinogradarstva i pomorstva stajao na čvrstim nogama. Ostavši bez prihoda, ljudi su trošili ušteđevinu te je vrlo brzo zavladao siromaštvo. Usto, siromaštvo je poticala i sve veća naseljenost otoka. Najpogođeniji dio stanovništva, težaci, počeo se zaduživati; nakon propasti vinograda, našli su se u situaciji u kojoj su bili primorani smanjiti prihode posjednicima zemlje koju su obrađivali. Zemljoposjednici bi ih tužili sudu, težaci bi izgubili te bi još više upadali u dugove iz kojih se nisu mogli izvući. Ni crkvene vlasti nisu se ništa bolje odnosile prema težacima. Zahvaljujući kolonatskom ugovoru imali su pravo, nakon propasti vinove loze zbog filoksere, težaku oduzeti zemlju koju je obrađivao. Sve su ove neprilike potaknule pojavljivanje kamatnika kojima su ondašnji uvjeti izrazito odgovarali pa su se, uz vrlo malo uloženog novca, brzo obogaćivali. Zadarski „Narodni list“ iz 1900. godine donosi sljedeće: „Prva naša nevolja je lihvarstvo. Dražbena truba svako malo razlijeće se supetarskom obalom. Kamatnici nagovaraju odvjetnike a ovi nalijeću na suce da čim prije stavljaju na bubanj, ne mareći da time upropašćuju obitelji i ne mareći da je to uzrok da se mnogi sele u daleki svijet“ (Čizmić – Derado 1982: 46).

Suprotstavljanje novačenju

1852. godine Austrija je provela popis vojnih obveznika.⁶ Ne želeći se identificirati s austrougarskim vojnim nakanama i ciljevima, mladići sa Brača (ali i čitave Dalmacije) odlučili su napustiti svoj dom. Povratak u domovinu najčešće nije bio opcija jer ih se smatralo vojnim bjeguncima. Osim toga, brzorastuće siromaštvo zahtijevalo je od mladih i sposobnih

⁶Vlaho Bogišić (ur.) Kolo: časopis Matice hrvatske, 2, ljetno 2007. Zagreb: Matica hrvatska. Mrežno izdanje. <https://www.matica.hr/kolo/307/>. Pristupljeno 6. 4. 2022.

muškaraca da zarađuju za svoje obitelji, a služenje vojnoga roka u tome bi ih sprječavalo. Već spomenuti brački dopisnik za „Jedinstvo“ opisuje: „To je cvijet mladosti koji mora 3 ili 4 godine vojničkovati. Oni su potrebni kući da je izvuku iz bijede. Da bi kući pomogli, idu u svijet“ (Čizmić – Derado 1982: 47).

Lančana emigracija

Jedini primjer iseljavanja koji nije bio imao direktne negativne konotacije bilo je, kako ga naziva Ljubomir Antić, *emigración en cadena* (Antić 2001: 81), to jest, lančana emigracija. Ljudi su emigrirali u Čile na nagovor neke bliske osobe (člana obitelji, susjeda) ili su se, potaknuti uspjesima svojih sugrađana, sami odlučivali na taj pothvat. Bitno je naglasiti kako je ovaj tip iseljavanja stvorio poprilično homogene zajednice na prostorima doseljavanja, pa je tako, primjerice, u Peruu nastala zajednica Dubrovčana, a u Čileu Bračana.

Kao što je već spomenuto, najveći dio hrvatskih iseljenika u Čileu čine Bračani. Od najsjevernijih do najjužnijih predjela zemlje - brački su doseljenici uspješno naselili sve dijelove Čilea. Na sjeveru su se Bračani naselili u pokrajini Antofagasti s istoimenim glavnim gradom te u pokrajini Tarapaci s glavnim gradom Iquiqueom dok su na krajnjem jugu naselili pokrajinu Magallanes s glavnim gradom Punta Arenasom. Bračani su naseljavali i središnje dijelove Čilea, primjerice, grad Valparaíso te glavni grad Santiago, no ta im područja nisu bila atraktivna kao sjever i jug zemlje. Ljubomir Antić čileansku emigraciju dijeli upravo na sjevernu i južnu (Antić 2001: 171). Citirajući članak iz 1910. godine iz časopisa „Materinska riječ“ (*La palabra maternal*) (Antić 2001: 170), dolazi do zanimljivog zaključka: način života čileanskih doseljenika se uvelike razlikovao od načina života argentinskih doseljenika. Hrvati u Argentini živjeli su i djelovali u seoskim područjima koja su uglavnom bila raspršena pa se nisu okupljali dok su Hrvati u Čileu naselili gradska područja koja su im omogućavala okupljanje te bavljenje unosnijim poslovima. Antofagasta i Punta Arenas su, uz još nekoliko gradova, najveća i najvažnija središta bračkih doseljenika. Budući da je udaljenost između sjevera i juga zemlje veća od 4.000 kilometara, ne čudi kako su te dvije krajnje točke u potpunosti drugačije - i po klimi, i po geografskim obilježjima, ali i po ekonomskim i gospodarskim odrednicama.

5.3. BRAČANI U ANTOFAGASTI

Hrvati su, i to većinom Bračani, bili prvi doseljenici u ovoj pokrajini. Datiranje njihova dolaska poklapa se prvim masovnijim naseljavanjem zemlje - pedesete godine 19. stoljeća. Prvi hrvatski doseljenik u Antofagastu bio je Bračanin (Perić Kaselj 2004: 44). Najprimamljivije područje naseljavanja bila je upravo Antofagasta, istoimeni glavni grad pokrajine. Glavni razlog njihova dolaska u ovaj grad bili su rudnici salitre. U njima su naši doseljenici vidjeli dobru priliku za siguran život koji su željeli osigurati sebi, ali i svojim obiteljima u domovini. Sudeći po komentaru Jurja Matulića Zorinova, u tome su i uspjeli: „Dobar dio salitrene industrije je u rukama jugoslavenskih iseljenika“ (Čizmić – Derado 1982: 114).

Bračani su u Antofagasti bili izrazito aktivni i uspješni u raznim sferama. Valja istaknuti kako su, uz nekolicinu iseljenika iz drugih dijelova Hrvatske, 1894. godine osnovali Slavjansko pripomoćno društvo. Društvu je mogao pristupiti svatko tko se izjašnjavao kao Slaven, a sastanci su se vodili na hrvatskom jeziku. Bračani su bili većinski sudionici u brojnim drugim podvizima i projektima; sudjelovali su u pokretanju Jugoslavenske škole i Vatrogasnog društva, a izgradnjom prvih tvornica piva, sardina i cipela te prve elektroničke centrale bili su pioniri svojega doba. 1902. godine u Antofagasti počinje izlaziti prvi list na hrvatskom jeziku u Čileu, „Sloboda“. Urednik je bio Bračanin Ivan Krstulović. Njegova je „Sloboda“ odigrala presudnu ulogu u formiranju ideje hrvatstva u naših iseljenika. Naime u ovom su se razdoblju oni i dalje držali Austrijancima (Čizmić – Derado 1982: 144), a Krstulović je svojim listom u njima probudio hrvatsku, preporodnu svijest. Osim toga, osnovao je i prvo društvo hrvatskih iseljenika u Čileu. Godine 1916. osnovana je prva škola u kojoj se nastava održavala na hrvatskom jeziku, ne samo u Čileu, već na čitavom kontinentu. Razdoblje nakon Prvoga svjetskog rata obilježila je stagnacija proizvodnje i napretka, a mnogi stanovnici Antofagaste sele u glavni grad zemlje, Santiago. Značaj Bračana za razvitak Antofagaste nemjerljiv je; osim već spomenutih podviga ističe se činjenica kako su Bračani bili sudionici dovođenja vode u dotada suhi i za život neugodan grad.

5.4. BRAČANI U PUNTA ARENASU

Pokrajina Magallanes na krajnjem jugu Čilea doseljenike je prvenstveno privukla brojnim nalazištima zlata. Zlatna groznica nije samo privukla iseljenike iz matične domovine, već i

one koji su se bili naselili u drugim državama Južne Amerike. Tako su neki Bračani u Ognjenu zemlju dospjeli iz Buenos Airesa odazvivši se pozivu Julijusa Poppera, rumunjskog Židova; on je tražio mladiće koji bi otišli s njegovom ekspedicijom u potragu za zlatom. Šezdesete godine 19. stoljeća označuju početak masovnijeg naseljavanja u ovu pokrajinu. Nakon jenjavanja zlatne groznice naši iseljenici traže nove izvore prihoda. Za razliku od Bračana u Antofagasti, Bračani su se u ovim predjelima prvenstveno bavili poljoprivredom i stočarstvom. Uzgojem ovaca te poljoprivrednih kultura poput krumpira opovrgnuli su dotadašnje izjave kako je na suhoj i tvrdoj mageljanskoj zemlji nemoguće išta uzgojiti.

Punta Arenas glavni je grad pokrajine Magallanes te je upravo on, uz Antofagastu, glavna točka koncentracije bračkih iseljenika u Čileu. Već 1896. godine Bračani sudjeluju u osnivanju Austrijskoga pripomoćnog društva, udruge čiji je glavni cilj bilo pružanje pomoći u nevolji. Mlađi dio sudionika udruge izrazio je nezadovoljstvo imenom koje je izražavalo odanost Austro-Ugarskoj; u njima je već tinjala svijest o hrvatstvu te želja za oslobođenjem od Monarhije. Neslaganja su rezultirala osnivanjem Hrvatske čitaonice (prve udruge na kontinentu koja je nosila hrvatsko ime), a 1900. godine i Hrvatskoga dobrotvornog društva. To je društvo, poput „Slobode“ u Antofagasti, probudilo hrvatsku nacionalnu svijest i potaknulo početak preporoda na jugu Čilea. Bračani su činili većinu od 79 članova osnivača, a kao osamdesetoga člana imenovali su biskupa Josipa Jurja Strossmayera, što je on prihvatio s iznimnom časti i zadovoljstvom. Statutom napisanim na hrvatskom jeziku te odlukom da hrvatski bude službeni jezik društva otpočeo je u Punta Arenasu narodni preporod. I u ovom su dijelu zemlje Bračani sudjelovali u osnivanju vatrogasnoga društva s konačnim imenom Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo, br. 4, ali i u osnivanju brojnih drugih društava na poljima poput glazbe i sporta. Političke promjene nakon Prvoga svjetskog rata nisu zaobišle ni ovaj dio svijeta pa tako društva u svojim imenima mijenjaju izvedenice riječi *hrvatsko* u *jugoslavensko*. Osnutak Jugoslavenske banke 1920. godine značio je ekonomski napredak i općenito financijsko blagostanje među našim iseljenicima. Jugoslavenska škola u Punta Arenasu s prekidima je radila 25 godina, a prekid njezina rada značio je i prekid obrazovanja potomaka hrvatskih iseljenika na hrvatskome jeziku. Tjednici „Male novine“ i „Domovina“ bili su glavni predstavnici novinstva u Punta Arenasu. Javno ističući netrpeljivost prema Austro-Ugarskoj, „Domovina“ je na krajnjem jugu zemlje bila glavni zagovaratelj jugoslavenstva.

5.5. BRAČANI U OSTALIM ČILEANSKIM GRADOVIMA

Bračani su se, osim u Antofagasti i Punta Arenasu, uspješno naselili i u sljedećim gradovima: Iquique, Valparaíso, Porvenir te Santiago.

Iquique je glavni grad provincije Terapaca koja je, kao i čitavi sjever zemlje, bila bogata salitrom. Vlasnici prve tvornice salitre u Iquiqueu bili su upravo Bračani. Obogativši se, nerijetko su se vraćali u domovinu te poticali mlade Bračane da isele u Čile i nastave s njihovim unosnim poslom (Matulić Zorinov 1923: 76). Glavne grane kojima su se Bračani u Iquiqueu bavili bile su privreda i trgovina, a zahvaljujući njima postigli su znatne uspjehe te su upravo oni bili jedni od najbogatijih Bračana u Čileu.

Valparaíso je brojem doseljenika uvijek bio jedna od manjih bračkih kolonija, no Bračani koji su se tamo nastanili vrlo su dobro živjeli baveći se činovništvom te trgovinom.

U Porvenir je bračke iseljenike dovela *zlatna groznica*, a njenim prestankom, kao i u Punta Arenasu, prebacili su se prvenstveno na ovčarstvo i trgovinu.

Brački su iseljenici u početku preskakali Santiago. No, kao što je već spomenuto, svjetska ekonomska kriza koja je tridesetih godina prošloga stoljeća *haralasz*vijetom nije zaobišla ni Čile; kao najznačajnija posljedica ističe se naglo pristizanje velikoga broja ljudi iz ostalih gradova u Santiago. Najviše se bračkih iseljenika u Santiago preselilo iz Antofagaste i Iquiquea, dakle sa sjevera zemlje. Bračani su se u ovome gradu snašli vrlo brzo, no ova činjenica nije začuđujuća imajući na umu kako su već bili poslovno i društveno ostvareni u gradovima iz kojih su pristigli u Santiago.

5.6. RAZLOZI OSTANKA

Već je spomenuto kako je Čile svoje doseljenike privukao općenito dobrim stanjem u državi – gospodarska i ekonomska razvijenost te povlastice koje su doseljenici uživali bili su glavni poticaji. Ljubomir Antić poetski će kazati:

Do Prvoga svjetskoga rata bilo je gotovo pravilo da se (polu)pismeni mladić, došavši iz Dalmacije, do svoje zrele dobi vine u tamošnji srednji, a nerijetko i najviši društveni sloj. Nema sumnje da su tome pogodovale određene društvene okolnosti, no bilo je i prepreka koje su, čini se, više bile izazov nego obeshrabrenje. Kako, naime, drugačije

objasniti nevjerojatno brzu adaptaciju mladića iskorijenjena iz najpitomijega podneblja - hrvatske obale južno od Omiša, uključivši pripadne otoke, osobito Brač - i posadena u vruć pijesak Antofagaste ili zamrznuto tlo Ognjene zemlje?(Antić 2000: 21).

Izrazito je zanimljivo kako su naši iseljenici kao odredišne točke izabrali upravo dvije krajnje pokrajine - Antofagastu s (polu)pustinjskim tipom klime te Magallanes s subpolarnim tipom klime. Iako im se klime potpuno razlikuju, povezuje ih oštrina, obilježje koje je u potpunoj suprotnosti s klimom podneblja iz kojega su stigli. Razlog koji najvjerodostojnije objašnjava ovu pojavu jest gospodarski potencijal ovih dvaju podneblja; nalazišta salitre na sjeveru te zlata na jugu pružala su mogućnosti za razvoj i napredak na još gospodarski neiskorištenom tlu (Antić 2000: 30).

No, koji je bio razlog njihova ostanka? Dakako, u obzir valja uzeti činjenicu kako se sljedeći zaključak ne može primijeniti na svakoga iseljenika ponaosob, no zasigurno je najveću ulogu odigrala – sloboda. Austro-Ugarska se Monarhija nije odnosila maćehinski samo prema svojim iseljenicima, već i prema svojim žiteljima u domovini. Političko i društveno stanje bilo je obeshrabrujuće, živjelo se pod jarmom restrikcija i odredbi. Došavši u Čile, naši su doseljenici naišli na potpuno drugačiju situaciju. Tamošnja demokracija bila im je vjetar u leđa pa su se, neopterećeni politikom i njezinim hijerarhijama, vrlo lako i brzo snašli u novim ulogama. Useljeničkim je zakonima Čile izražavao toplu dobrodošlicu novim stanovnicima: svi su u zemlji bili jednaki pred zakonom, iseljenici su se smjeli udruživati u društva te su smjeli objavljivati novine na materinskome jeziku. Uz gospodarsku i ekonomsku stabilnost, napredak i uspjesi na krilima novootkrivene slobode bili su neupitni. Početni cilj bio je sakupiti određenu količinu novca te se vratiti kući, no prilike u Čileu bile su takve da su se odlučili tu trajno naseliti te prihvatiti ovu zemlju kao svoju novu domovinu.

U 36. broju „Malih novina“ iz 1994, napisan je članak⁷ o (dotada) najstarijoj osobi u Magallanesu koja je u tu pokrajinu imigrirala iz Hrvatske - gospođi Bonici Vrsalović. Rođena je 1898. godine u Povljima na otoku Braču. Zbog neimaštine uzrokovane Prvim svjetskim ratom, 1930. godine imigrirala je u Argentinu. Dva mjeseca kasnije, na bratov nagovor, stigla je u Punta Arenas. Uz miran obiteljski život sa suprugom i dvojicom sinova, radila je u obiteljskom podrumu, to jest, skladištu u kojem je prodavala povrće. Našavši se u problemima nakon prerane smrti supruga, svojim je radom i zalaganjem prebrodila teško razdoblje i prehranila sinove. U novoj je domovini zasnovala obitelj te se u njoj potpunosti asimilirala pa

⁷ V. popis literature

razmišljanja o trajnom povratku u Hrvatsku nije bilo. Godine 1972. posjetila je svoju rodnu kuću u Poveljima u kojoj nije zatekla ništa doli uspomena iz djetinjstva.⁸

Mateo Martinić Beroš ističe kako nakon Drugoga svjetskog rata Hrvati iseljavaju u Čile u sve manjem broju te kako sredinom 20. stoljeća iseljavanje gotovo u potpunosti prestaje (Martinić Beroš 2000: 29). Danas, većina Čileanaca hrvatskoga podrijetla pripada trećoj, četvrtoj i petoj generaciji. Četiri obrazovne ustanove u Čileu održavaju nastavu na hrvatskom jeziku za otprilike 120 učenika. Niti jedna tiskovina danas ne izlazi na hrvatskom jeziku; „Male novine“ zadržale su samo naslov, a sadržaj se objavljuje na španjolskom jeziku (uz povremene, ali vrlo rijetke dodatke na hrvatskom jeziku).⁹

6. JEZIČNE OSOBITOSTI NEREŽIŠKOGA GOVORA

Nerežišća (ili Nerežišće) naselje je smješteno u samome središtu otoka Brača. Šturi povijesni podatci daju naslutiti kako su negdje oko 1000. godine za vrijeme vladavine mletačkoga dužda Petra II. Orseola Nerežišća postala upravno središte otoka Brača.¹⁰ Taj su status zadržala sve do 20. stoljeća.

Pisanje ovoga poglavlja otežavala je činjenica kako govor Nerežišća, za razliku od većine drugih bračkih mjesta, još nije zasebno opisan. Najrelevantniji izvori su djela Petra Šimunovića (1975), Anite Sulojdžić, Božidara Finke, Petra Šimunovića i Pavla Rudana (1988) te doktorski rad Zdravke Biočina (2019). U nastavku se donosi sinteza elemenata ovih triju radova vezanih za mjesni govor Nerežišća; ona će poslužiti kao teorijska podloga analize hrvatskoga jezika prvoga ispitanika.

Sulojdžić, Finka, Šimunović i Rudan (1988) na temelju provedenoga istraživanja zaključili su kako su na Braču prisutne četiri jezične skupine proizašle iz supostojanja dvaju osnovnih narječja: čakavskoga i štokavskog. Četiri navedene skupine su: čakavski dijalekt zapadnih naselja u unutrašnjosti otoka, štokavski dijalekt čiji je jedini predstavnik naselje Sumartin, čakavsko-štokavski govor istočnih naselja otoka izuzevši Sumartin te čakavski govor dvaju

⁸ U originalu: „*La casa materna mostraba solo recuerdos del pasado...*“ (str. 18.)

⁹ *Hrvatsko iseljeničtvo u Čileu*. U: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenictvo/hrvatsko-iseljenictvo-u-cileu/756>. [Pregled 4. 4. 2022.]

¹⁰ Nerežišća. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43458> [Pregled 6. 1. 2023.]

naselja u zapadnome priobalnom dijelu otoka. Nerežišća su smjestili u prvu jezičnu skupinu, dakle među naselja u kojima se govori isključivo čakavskim dijalektom (Sulojdžić – Finka – Šimunović – Rudan 1988: 182). Ističu kako su migracijska strujanja (s kopna na otok, ali i s otoka na kopno) uvelike utjecala na sudbinu bračkih dijalekata koji su, prema prvim podacima, bili isključivo čakavski (Sulojdžić – Finka – Šimunović – Rudan 1988: 164). Najveća zabilježena doseljavanja na otok odvijala su se na njegovoj istočnoj strani, što znači da su ostala naselja, pogotovo ona u unutrašnjosti, bolje sačuvala svoj izvorni, arhaični govor. Ovome razlogu valja pridodati i činjenicu kako naselja u unutrašnjosti nisu bila prometno povezana s ostatkom otoka te s kopnom, a takva je vrsta izoliranosti pripomogla očuvanju izvorne čakavštine navedenoga područja. Nerežišća su u ovome radu smještena u „najveću, najkonzervativniju čakavsku skupinu“ (Sulojdžić – Finka – Šimunović – Rudan 1988: 177). Navedeni autori (Sulojdžić – Finka – Šimunović – Rudan 1988: 165), a i Šimunović odvojeno (1975: 497) navode kako su nagli razvitak gospodarstva i turizma te sveprisutni utjecaj standarda (putem medija i odgojno-obrazovnih ustanova) znatno oslabili temelje izvorne bračke čakavštine. Tako će Šimunović zaključiti kako je „teško naći ispitanika u čijem se govoru taj utjecaj ne bi osjetio“ (Šimunović 1975: 497). Slabljenju bračke čakavštine pridonosi i demografska slika otoka koja se konstantno mijenja i to u korist osoba starije životne dobi (Šimunović 1975: 498). Najmasovnije se iseljavanje (mahom mlađega stanovništva) odvijalo u 20. stoljeću, a taj je događaj zauvijek izmijenio mapu bračkih mjesnih govora. U jednome od svojih radova Šimunović zaključuje sljedeće: „Čakavski govornik danas već prema sredini kojoj se obraća, prilagođuje svoj fonetski, morfološki, leksički, a rjeđe akcentski i sintaktički sustav. I taj njegov izraz nije izvještačen, neovjeren, već samo jedan od mogućih kodova prilagođen temi razgovora, sugovornicima, raznim dobnim, obrazovnim i drugim socijalnim sredinama u kojima čakavac djeluje“ (2011: 22). Analiza nerežiške čakavštine prvoga ispitanika pokazat će uklapa li se on u ovaj Šimunovićev zaključak.

U nastavku ovoga poglavlja donosi se kratak pregled fonoloških, morfoloških, sintaktičkih te leksičkih osobitosti nerežiškoga govora. Kao što je već spomenuto, konkretna literatura o ovoj temi ne postoji; predstojeći pregled temelji se na Šimunovićevu općenitom opisu bračkih govora te na doktorskom radu Zdravke Biočina. Iz njihovih su opisa ovdje izdvojene isključivo osobine nerežiškoga govora koje je, za potrebe ovoga rada, pomogla prepoznati autoričina majka, rođena Nerežiščanka.

6.1. FONOLOGIJA

Prikaz nerežiške fonologije podijelit će se na tri podteme: vokalizam, konsonantizam te naglasni sustav.

6.1.1. Vokalizam

Sustav *nerežiške čakavštine* sastoji se od pet dugih te pet kratkih vokala (/a/, /e/, /i/, /o/, /u/) te slogotvornoga /ɾ/. Ti se vokali, s obzirom na slogove u kojima se nalaze, dijele na duge i kratke.

Prelazak dugoga /ā/ u dugo /ō/ jedno je od prepoznatljivijih obilježja nerežiškoga vokalizma (npr. /stōri/ za *stāri*).

Zanaglasni slogovi bilježe istu promjenu, primjerice: u G mn. ž.r. (npr. /çrkōv/ za *çrkāvā*, iako je došlo do pokraćivanja sloga), u glagola V. vrste prvoga razreda (npr. /īmōn/ za *īmām*), u participu perfekta aktivnog (npr. /kühōla/ za *kühāla*).

U slučajevima kada se naglašeno kratko /ä/ nalazi u otvorenome slogu, ono se duži u *as* čakavskim akutom /ã/, primjerice: *māma* za *mãma*.

Zanimljivo je primijetiti situaciju s homofonskim parovima - jedan član para jest riječ u kojoj je /ā/ prešlo u /ō/, a drugi riječ u kojoj je /ō/ ostalo /ō/, ali se ono još više zatvara te se približava glasu /u/: /mōj/ za *māj* i /mōj/ za *mōj*.

Dugo /ē/ se u kratkim slogovima također izgovara jako zatvoreno: /šēst/.

Slogotvorno /ɾ/ uvijek se izgovara kratko (npr. /stɾka/).

Duljina vokala /i/ i /u/ ne ovisi o trajanju sloga.

Među ostalim vokalskim zanimljivostima izdvaja se ispadanje vokala na početku riječi, najčešće u pokaznim zamjenicama (npr. /vōde/ za /ovōde/), dok je u sredini te na kraju riječi ono najprisutnije u imperativima (npr. /ostān/ od glagola *ostati* i /hōlte/ od glagola *hoditi*).

Zbog izrazite vokalske razvijenosti, u nerežiškome su govoru zabilježeni i primjeri kontrakcije, to jest, stezanja (npr. /nĩ/ za *nije*).

6.1.2. Konsonantizam

Konsonantski sustav nerežiškoga govora nema toliko posebnosti niti odstupanja u odnosu na standard.

Najdistinktivnije obilježje jest nepostojanje zvučnih afrikata /dž/ i /đ/. Glas /dž/ je zamijenjen glasom /ž/ (npr. /žèp/ za *džep*), dok je /đ/ zamijenjen glasom /j/ (npr. /gròžje/ za *grožđe*). Glas /ć/ se, kao i u većini bračkih govora, izgovara palatalnije, kao glas /tʲ/.

Glas /lj/ najčešće se depalatalizira te se zamjenjuje glasom /j/ (npr. /Pòvja/ za *Povlja*), no postoje rjeđi slučajevi u kojima ne dolazi do te promjene (npr. /Bòljanin/).

U konsonantskim se skupinama koje zahtijevaju veći napor pri izgovaranju najčešće gubi prvi konsonant, primjerice (/šeniça/ za *pšenica*), dok se spoj glasova /d/ i /t/ u govoru pojednostavljuje u glas /l/, primjerice /hòlte/ za *hòdte*, to jest *hodite*). Česti su slučajevi u kojima se prvi konsonant iz konsonantske skupine u sredini riječi zamjenjuje drugim konsonantom zbog kojega je artikulacija jednostavnija (npr. /sèlaška/ umjesto *selačka*).

Spoj glasova /h/ i /v/ pojednostavljuje se glasom /f/, primjerice /fòlit/ za *hvaliti*. Glas /l/ se na kraju riječi ne gubi (npr. /pakòl/ za *pakao*), no postoji jedna iznimka: ne gubi se u participu aktivnome prošlome muškoga roda (npr. /dòša/ za *došao*).

Glasovi /f/ i /h/ zastupljeni su u govoru iako se glas /h/ na početku riječi ponekad izostavlja (npr. /àjde/ za *hajde*).

Zamjena glasa /m/ glasom /n/ u pravilu se ostvaruje na kraju gramatičkoga morfema, i to u 1. licu prezenta svih glagola (npr. /glèdòn/ za *gledam*) te u instrumentalu imenica, pridjeva i zamjenica muškoga i ženskoga roda (npr. /konjèn/ za *konjem*, /onòn/ za *onom*). Umetanje konsonanta /n/ na kraju riječi događa se u dativu, lokativu i instrumentalu množine muškoga i srednjega roda (npr. /skūtìman/ za *skutima*), dok se umetanje konsonanta /h/ na kraju riječi događa u genitivu i lokativu množine u svim rodovima (npr. /jūdìh/ za *ljudi*, /cùrih/ za *cura*).

6.1.3. Naglasni sustav

Prema Šimunoviću (1975), govori svih čakavskih naselja na otoku Braču, pa tako i Nerežišća, imaju tronaglasni sustav. To su dva silazna naglaska, dugi (˘) i kratki (˝) te čakavski akut (ˇ), naglasak koji u standardnome jeziku ne postoji. Sva tri naglaska mogu stajati na bilo kojem slogu.

Dugi naglasak može stajati na svim vokalima osim na slogotvornome /r̥/: /môli/, /botûn/, /tvojôn/, ali /m̥r̥da/.

Kratki naglasak može stajati na svim vokalima osim na vokalu /a/ u otvorenome slogu: /sèla/ (od glagola *sjesti*), /danàs/, ali /slāma/ umjesto *slàma*.

Akut može stajati na svim vokalima osim na slogotvornome /r̥/: /rōdimo/, /mojõn/, /ženč̣/.

Dužine se u bračkoj, pa tako i u *nerežiškoj čakavštini* javljaju isključivo ispred naglasaka: /sōmä/, /mlōtīt/.

Zanimljivo je istaknuti kako dužina naglasaka, njegova intonacija te mjesto služe kao razlikovno obilježje. Primjerice: /hòd vāmo/ : /hòd/ (dužina), /sa ženõn/ (jedinina) : /sa ženôn/ (množina) (intonacija), /tõpi/ (3. lice jd. glagola *topiti*) : /topì/ (N mn. imenice *top*) (mjesto).

6.2. MORFOLOGIJA

Nerežiška bi morfologija prosječnome čitatelju svakako stvarala manje nejasnoća od fonologije. U nastavku teksta donose se one morfološke odlike koje nije moguće pronaći u standardu.

Genitivni nastavci su možda najzanimljivija pojava jer se u množini mogu javiti na tri načina: bez nastavka (to jest, s nultim morfemom), primjerice /nõg/ za *nogā*, s nastavkom /-õv/, primjerice /znakõv/ za *znakova* te s nastavkom /-ih/, primjerice /pīvcih/ za *pijetlova*.

Situacija je ista i s vokativom jednine muškoga roda, ostvariv je pomoću tri moguća nastavka: /-u/, primjerice /poščëru/ za *poštare*, /-e/, primjerice /čõviče/ te /-o/, primjerice /prijõ/.

Imenice muškoga roda u nominativu uvijek imaju kratki oblik: /stoli/, /vûci/.

Radi jezične ekonomije padežni nastavci teže izjednačavanju, pa tako nastavci za dativ, lokativ i instrumental u svim rodovima imaju jednaki nastavak /-ima/ ili /-iman/: /jūdīma(n)/, /ženõn/, /sûncima(n)/.

Najčešći nastavak za komparativ pridjeva jest /-ji/: /līpji/, dok se superlativ tvori dodavanjem prefiksa /naj-/ na komparativni oblik pridjeva: /nõjmānji/. Da se primijetiti kako superlativni oblici imaju dva naglasaka.

Što se tiče zamjenica, već je spomenuto kako pokazne zamjenice najčešće gube vokal /o/ na početku riječi, primjerice /vâ/, /tâ/, /nâ/. Osobne zamjenice imaju sljedeće oblike: /mënon/, /tëbon/. U akuzativu množine zamjenice *njih*, to jest *ih*, došlo je do premetanja slova: /glëdon hi/.

Česti su primjeri uporabe osobne zamjenice u ulozi posvojne: /Njõn je māma tôte žīvīla/.

Upitno-odnosna čakavska zamjenica *ča* u nerežiškome govoru glasi /čě/ kada stoji uz 3. lice glagola *biti* u prezentu: /Čě bilo?/. U akuzativu se jednine ova zamjenica spaja s prijedlogom, npr. /Zôč si tô učini?/.

Upitno-posvojne zamjenice *čiji, čija, čije* imaju sljedeće oblike: /čihôv/, /čihôva/, /čihôvo/.

Glagoli u infinitivu gube završno /i/ pa tako završavaju na /t/ ili /ć/: /pît/, /pomôć/. Ponekad i završno /t/ može ispasti: /sôdi/ (od *saditi*).

Treće lice množine prezenta može imati dva nastavka: /-u/, npr. /lāžu/ ili /-du/, npr. /lāžedu/. Iterativni prezent (Biočina 2019: 15) odlika je svih bračkih govora, pa tako i nerežiškoga: /otkažijen/, /uplaćijen/.

Perfekt je u svakodnevnoj uporabi, a pluskvamperfekt se tvori od perfekta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog: /Bîla ti je rëkla da tô ne činiš./. Uporaba aorista nije zabilježena, dok se imperativ javlja samo kao dio tvorbe imperativa u prošlosti: /Bišete mi jôvîli nâvrime!/.

Futur prvi ima jednaku tvorbu kao i u standardu, izuzevši činjenicu da se infinitivno /i/ gubi. U slučajevima kada se infinitivni oblici nalaze ispred oblika glagola *biti*, njihova se osnova s tim oblicima spaja te izgovara kao jedna riječ: /pôću/, /donîću/. Futur drugi zabilježen je u dvjema varijantama: svršenome obliku prezenta glagola *biti* može se dodati infinitiv, npr. /ako bûden jîst/, a može se dodati i glagolski pridjev radni, npr. /ako bûdemo rôđili/.

Glagol *îci*, ovisno o glagolskome vremenu, ima dvije osnove: /gre(d)-/ se koristi u prezentu, npr. /Grêmo mu pomôć./ dok se /hod(i)-/ koristi u infinitivu, imperativu, npr. /Hòlmo ça!/ ili u perfektu, npr. /Hodî je s mènnon./.

6.3. SINTAKSA

Sintaksa *nerežiške čakavštine* još se nije sustavno i opširno analizirala. Biočina (2019: 16) ističe kako se postojeći opisi ne odnose na pisane tekstove, već samo na govoreni jezik. Red riječi u rečenici uglavnom nije uvjetovan, već sami govornik, sudeći po onome što želi istaknuti, bira kako će se izraziti.

Izostavljanja, to jest elipse česta su pojava jer se u pripovijedanju osoba koristi raznim neverbalnim alatima iz kojih se da iščitati kontekst: /I ondà ôn skôč nâprid./.

Bezlični izrazi također su česta pojava: /Nî bilo čò nego utëć./.

Ponavljjanje riječi ili izraza ima ulogu naglašavanja, povećavanja dramaturgije: /Obôj mēni, obôj!/.

U sintaksi je vidljiv i utjecaj romanskih jezika, napose latinskoga i talijanskog s kojima je bračka čakavština bila u izravnome doticaju. Ovdje se donose dva primjera. Prvi je konstrukcija *za* + infinitiv: /Ostàću za čogôd učinīt./, a drugi izjednačavanje lokativa i instrumentala s akuzativom u uporabi s lokacijama: /Bīla san u Pučīšća./ ili /Ěno ga ležī pol smökvu./.

Preteritni perfekt (Šimunović 1975: 502) označava situacije za koje nema dovoljno dokaza o tome jesu li se dogodile ili nisu, već se radi o nagađanju: /Bīće bī īša vōnka kāl ga nī bīlo dōma./. Sa značenjem imperativa za prošlu, neostvarenu radnju, sljedeća se konstrukcija tvori od imperfekta pomoćnoga glagola biti i infinitiva: /Bīšeš dōšla po bīš me bīla vīdila./.

6.4. LEKSIK

Leksikom bračkih govora sustavnije je i cjelovitije obrađen od sintakse. Ovo nije začuđujuće uzevši u obzir činjenicu da su latinski i/ili talijanski jezik bili službeni jezici sve do 15. stoljeća pa je stoga korpus bračkih riječi prepun romanizama (Biočina 2019: 17). Naime Mleci su, zbog višestoljetne vladavine na otoku Braču, najveće promjene u bračkoj čakavštini napravili upravo u leksiku. Mletačke se riječi u bračkome leksiku očituju ponajviše u temama vezanima uz „javni život, religiju, brodogradnju, ribarstvo, trgovinu i sl.“ (Sulojđić 1994: 425); mnogo manje romanizama zabilježeno je u temama vezanim za poljodjelstvo, botaniku i zoologiju, a najmanje u toponimiji.

Važno je istaknuti kako se, govoreći o fonologiji, morfologiji, sintaksi i leksiku, brački govori najmanje razlikuju upravo po leksiku. Korpus je, uz, naravno, ponešto drugačija ostvarenja određenih glasova zbog fonoloških zakonitosti, u svim naseljima uglavnom isti. Evo nekoliko primjera talijanizama prisutnih u nerežiškome govoru, ali i svim bračkim govorima: *žmul*, *ćakula*, *šporkica*, *beštimat*, *molat*, *izventavat*, *kurijož*, *grez*, *šporak*.

7. JEZIČNE OSOBITOSTI ČILEANSKE INAČICE ŠPANJOLSKOG JEZIKA

Kao primarna literatura za ovu cjelinu poslužila su djela čiji su autori Rodolfo Lenz, Andrés Bello i Rodolfo Oroz (1940) te Rodolfo Oroz (1978).

U poglavlju *Para el conocimiento del Español de América*, Rodolfo Lenz objašnjava kako se od 16. stoljeća španjolski jezik širi područjem Južne Amerike, no kako nije svugdje bio jednako lako i brzo prihvaćen (1940: 211-212). Mišljenja je kako bi, da u 19. stoljeću nije započeo velik utjecaj kastiljskoga, čileanska inačica španjolskoga imala dovoljan broj obilježja koja bi je na kraju učinila zasebnim romanskim jezikom (Lenz 1940: 229). Glavni razlog ovomu jest činjenica da je Čile jedina država u Južnoj Americi (naravno, osim Brazila), čiji se stanovnici gotovo isključivo služe španjolskim jezikom. Stanovništvo ostalih južnoameričkih zemalja, poput Perua ili Bolivije, dijelom se sastoji i od indijanskih skupina pa se u tim državama i dalje govore indijanski jezici (Lenz 1940: 257). Nadalje, autor ističe da u Čileu vlada mišljenje kako su osobe s višim stupnjem obrazovanja poprimile standardni izgovor; ipak, taj je izgovor i dalje vrlo daleko od španjolskoga standarda (Lenz 1940: 229).

Lenz u svojoj analizi donosi zaključak kako je čileanska inačica španjolskoga zapravo španjolski jezik s araukanskim glasovima (1940: 249). Iako se ova tvrdnja naočigled kosi sa zaključcima iz prijašnjega pasusa, autor ističe kako se Araukanci svojim jezikom od 19. stoljeća gotovo ne služe te da je ova indijanska skupina na rubu nestajanja (Lenz 1940: 257). Araukanci (ili kako oni sebe nazivaju, *Mapuche*) su već spomenuti u trećemu poglavlju ovoga rada; radi se o najjužnijoj andskoj skupini Indijanaca Južne Amerike. Dakle, iako se danas u Čileu većinski govori španjolskim jezikom, taj je španjolski jezik nastao utjecajem araukanskih jezika.

Lenz ističe kako se, od svih zemalja u Južnoj Americi koje govore španjolskim jezikom, španjolski jezik najbrže i s najmanje ometanja razvijao u Čileu. Razlog tomu ponajprije jest poprilična izolacija u kojoj su Španjolci pristigli u Čile živjeli gotovo 300 godina. Miješanje s araukanskim jezicima te nedostatak ikakva obrazovanja uvjetovali su brzi nastanak nove, čileanske inačice španjolskoga jezika (Lenz 1940: 87-88). Ipak, naporima koje je uložio Andrés Bello,¹¹ u 19. stoljeću započinje jaka infiltracija kastiljskoga, ponajviše kroz obrazovanje. Tada se čileanska inačica španjolskoga počinje mijenjati; takvom se verzijom u Čileu govori i danas. Ipak, autor naglašava kako su, iako je, dakle, osjetno drugačiji nego što

¹¹ Venezuelski jezikoslovac koji je reformirao čileanski školski sustav.

je nekada bio, u današnjoj čileanskoj inačici španjolskoga primjetni utjecaji indijanskih jezika koji su se sve do prije dvjestotinjak godina miješali sa španjolskim jezikom u Čileu.

Izbor fonoloških, morfoloških, sintaktičkih i leksičkih osobitosti koje slijede obuhvaća one najprepoznatljivije i najčešće korištene. Ipak, za razliku od prijašnjeg opisa nerezniškoga govora u kojem su sve osobitosti općenite te vrijede za svakoga, valja napomenuti kako većina lingvističkih osobitosti čileanske inačice španjolskoga nije općenite te ne vrijedi kao pravilo, a njihova uporaba znatno varira od govornika do govornika.

7.1. FONOLOGIJA

U ovome se pregledu donose najvažnije fonološke osobitosti čileanske inačice španjolskoga jezika. Naglasni sustav ne spominje se odvojeno iz razloga što je gotovo identičan naglasnim sustavima ostalih inačica španjolskoga jezika.

7.1.1. Vokalizam

Glas /o/ labijalizmom prelazi u glas /u/ (npr. riječ *aplomo* izgovara se /aplumo/).

Svi diftonzi podložni su monoftongizaciji radi jednostavnije artikulacije riječi (npr. riječ *dieciocho* izgovara se /diciocho/).

7.1.2. Konsonantizam

Pojmom imena *yeísmo* označava se izjednačavanje španjolskoga glasa /ʎ/ (ll) s glasom /j/ (y) (npr. riječ *caballo* izgovara se /kabajo/).

Izgovor glasa /s/ na kraju sloga (ili riječi) trojak je: /s/ može ostati nepromijenjeno, može doći do aspiracije, to jest, izgovarati se kao /h/ te se može u potpunosti izgubiti (npr. izraz *niñas lindas* izgovara se /niñas lindas/, /niñah lindah/ i /niña linda/).

Jedna od najtipičnijih fonoloških odlika čileanske inačice španjolskog jest *seseo*. Radi se o izjednačavanju izgovora glasova /θ/ (u grafiji *z* te *c* ispred *e* i *i*) i /s/ (npr. riječ *zona* izgovara se /sona/).

Gubljenje intervokalnoga /d/ očituje se na kraju riječi (npr. /salu(d)/) te u nastavcima /-ado/ i /-ada/ (npr. riječ *confirmado* izgovara se /confirma.o/).

Glas se /r/ neutralizira s glasom /l/ (npr. riječ *golpe* izgovara se /gorpe/, a riječ *torpe* izgovara se /tolpe/).

Glas /r/ također se može prilagođavati konsonantu koji ga slijedi (npr. riječ *conciérne* izgovara se /conciénne/).

7.2. MORFOLOGIJA

Što se tiče morfoloških posebnosti, čileanska ih inačica španjolskoga nema mnogo.

Najprepoznatljivije morfološko obilježje jest *voseo*. Ovaj pojam označava uporabu zamjenice za 2. lice množine za obraćanje osobi u 2. licu jednine. Koristi se u obraćanju bliskoj osobi te ima afektivnu konotaciju. Njegovo je korištenje prisutno samo u govorenome jeziku te se smatra kolokvijalnim. Valja istaknuti kako se uz *vos* koristi i *tú*, a odabir između ove dvije zamjenice u potpunosti ovisi o govorniku. Nastavak za prvu deklinaciju jest *-ái* (npr. *vos montái*), za drugu deklinaciju *-ís* (npr. *vos hacís*) te za treću deklinaciju također *-ís* (npr. *vos decís*).

Oblik za drugo lice množine ne glasi *vosotros* već *ustedes*, a glagoli uz koje stoji imaju nastavke koji odgovaraju zamjenicama u 3. licu množine (npr. *ustedes hablan*).

U čileanskoj se inačici španjolskoga najčešće umjesto futura prvog koristi konstrukcija *ir a* + glagol u infinitivu (npr. umjesto *te lo daré mañana* reći će se *te lo voy a dar mañana*).

Imperativ glagola *ir* 'ići' u drugome licu jednine ne glasi *ve* već *anda* (npr. *¡ándate conmigo!*).

Česta je uporaba deminutivnoga nastavka *-ito* koji označava familijarnost, dragost ili ublažavanje (npr. *¡espérame un ratito!* umjesto *¡espérame un rato!*).

7.3. SINTAKSA

Sintaksa čileanske inačice španjolskog jezika, kao i njezina morfologija, ne razlikuje se uvelike od sintakse ostalih inačica španjolskog jezika. Postoji tek nekoliko posebnosti koje se donose u nastavku.

Nerijetka je pojava ponavljanje osobne zamjenice (npr. *nos vamos a irnos* umjesto *vamos a irnos* ili *nos vamos a ir*).

Rašireno sintaktičko obilježje jest *queísmo*, pojam suprotan *dequeísmo*. Označava krnje korištenje izraza *de que*; umjesto njega se koristi samo *que* (npr. *estoy convencido que vas a lograr*).

Posvojna zamjenica *nuestro/nuestra* zamjenjuje se izrazom *de nosotros* (npr. *el gato de nosotros* umjesto *nuestro gato*).

7.4. LEKSIK

Leksik čileanske inačice španjolskoga izrazito je raznolik. Njegovo se bogatstvo ogleda u velikome broju kolokvijalizama te posuđenica iz indijanskih jezika, točnije iz kečuanskoga jezika te jezika plemena Mapuche. U nastavku se donosi po nekoliko primjera za tri spomenute skupine.

Kolokvijalizmi

lola 'djevojka'

cachar 'razumjeti'

de repente 'ponekad'

Posuđenice iz kečuanskoga jezika

ñeque 'energija'

guagua 'beba'

encachar 'uljepšati'

Posuđenice iz jezika plemena Mapuche

quiltro 'ulični pas'

pichintún 'malo'

chape 'pletunica'

8. PRIJEPIS INTERVJUA NA HRVATSKOME JEZIKU S PREDSTAVNIKOM PRVE GENERACIJE

U ovom će prijepisu ispitanik biti označen slovom N (Nikica), a ispitivačica slovom M (Meri).

M: Dobra večer!

N: Dobar dan, dobra večer!

M: Dobar dan, da, kako kome!

N: Dobro, sve je dobro, kako ste vi od zdravlja?

M: Evo, nije loše. Vi ste, vidim, jako dobro.

N: To je najglavnije... Zdravlja. To je najbolje.

M: Tako je, to je uvijek najglavnije.

N: Šta oćete (*nejasno*) nas, pitajte za mene.

M: Ovako, je li vama dobro da mi pričamo prvi dio malo na hrvatski, a drugi dio malo na španjolski?

N: E, izvinite, ali kažite malo polakše.

(*M ponavlja pitanje, sporije*)

N: Šta oćete, hoćete španjolski, hoćete špa... hrvatski, šta vi oćete.

M: Može. Onda ćemo prvo na hrvatski, jel može?

(*kratki razgovor s Claudijom o tome treba li ona biti prisutna za vrijeme razgovora*)

N: Čuj, a *cuá*¹²... kolikoš me platiti za mene, za to...

M: Koliko god triba, koliko god želite!

N: Koliko dolara?

M: Vi recite, ja plaćan.

N: Ovde je, znate, ako radiš – ima, ako ne radiš – nema.

M: Je? Pa i svugdi je tako, zapravo.

N: To je tako. Najbolje je zdravlje.

M: Tako je. A jeste vi dobro? Kako se osjećate?

N: A čujte, dobro, god... Svakim mlađim, svaku malo godina imam osamdeset i osam godina.

M: Je? Dobri ste onda.

¹² Koliko.

N: A kad vi dođete na osamdeset i o... i osam, kako sam ja, onda ću ja pitat vas kako ste vi.

M: Može! Pa ću van ja reć da san super, da san isto kao vi. (*pauza*) Oćete da krenemo?

N: Kako oćete, šta oćete.

M: Može, ja ću vas pitat neka pitanja pa ćete vi meni, onako, pričat šta god želite.

N: Jedino, polakše pričajte, polakše.

M: Može, oću. Evo ovako. Jel mi možete malo ispričat kako ste vi to završili u Čileu, šta se dogodilo, kako je to sve išlo?

N: Pa čuj, ja san došo ode dvadeset i... osmoga, na... (*računa te razgovara sam sa sobom*)

Ventiocho, venti agosto... Ja san došo ode na dvadeset osmoga osamdeset... mmm, venti...

M: Pomalo.

N: Pedeset i osme godine.

M: Dobro. Koliko ste imali godina tada?

N: Kad san došo onda san ima dvadeset i dva.

M: I zašto ste došli baš u Čile?

N: Kako kažete?

(*M ponavlja pitanje*)

N: Kako sam došao?

M: Da.

N: Jer bi... Nije bilo dobro tamo, je bilo loše tamo nego ovde, i ja san uvik išao mislit da dob... da bi bilo ić di...di iden di je bolje. Jer u ono vrijeme, u Jugoslavija se zove, zvala, pa nje bilo dobro, znate. Bilo je lošo jer nisam imao ja ideju za komunističku... I oni su bili komunistički. Onda san htio ić od... (*kašlje*) Izvinite.

M: Ništa, ništa, samo vi.

N: Onda san htio izoć i doć ovamo di je bilo dobro. (*kašlje*) Da je bilo dobro u Hrvatskoj, danas se kaže... E, Hrvatska u ono vrijeme se kaže Jugoslavija, da je bilo bolje onamo, ne bi bio došo nikad ovdje. I kad san došo ode, da san imao novac, kuna, za vrati se, ja bi se bio vratio.

M: A je?

N: Logično. A bož...Bogu hvala, nisan imao novaca za vrati se i danas san zadovoljan. Iša san dva, tri puta u Hrvatskoj, a ne bi iša ž... Za ić šetat da, al za živit, ne bi otišo za živit da bidu mi dali čitav Brač.

M: A ne bi više, je?

N: A šetat da, za šetat...

M: Ali za život ne?

N: Nooo, ne, ne. Ne, ne, ne. Onamo je trebalo uvijek kopit sa motikon (nejasno) *a la tierra*¹³, posadit tamo i vamo što... I ovde san kao jedan čovjek kako triba. A triba radit, ako ne radiš, nema ništa. Ovde van nema ni subote ni nedilja no petak ni imendan ni ništa.

M: Ništa?

N: Ništa. Sve je isto, ja se ne... Ja znan da san rođen *tal y tal*,¹⁴ al onaj dan isto triba radi kao svaki don. Radi, radi i zdravlje. To su dvi stvari najbolje.

M: Tako je. Recite, koliko van je bilo teško učiti novi španjolski jezik? Kako van je to išlo?

N: Kako kaže?

M: Jel van bilo teško učiti španjolski?

N: Ne, ne. Ne, ne, ne.

M: Kako ne?

N: Ja nisan išo u školu, ja nisan zna šta je škola ode. Triba radit. Ja san došo ode pa su me stavili radit u bušak.¹⁵ Tamo... Razumete? I onda san radio, stavi me prvo za kuhat, za ljude. A nizam znao, nikad nisan jedno jaje po... potvrdio ništa drugo. Onda... I tribalo je radit ka šta je bilo, kako je bilo, pa je to tamo bilo teško, znaš. Tribao san, ima ovde, napraviti od... *Cojinillo*¹⁶, kako se kaže tamo... Da vi... drž... ono drvo (nejasno) odol, staviti odovde i odovde ga staviti u *camión*.¹⁷ To je bilo teško. E, imao san sve to, razbio. Pa dođen, čuj, došo ode i danas živem sa obitelji dobro, nije mi potribo ništa nego zdravlje, imam, imam, dosta beštija, životinje. Dosta životinje šta imadu... Ovce, ovac, janjac, i onda se to šiša, a to nije, znate, tisuću (*nejasno*), to morate imat deset hilj... Deset tisuća, kako se kaže... Deset godina... Triba da imate dosta živ... dosta... amm... Tog, od čega živete, šta živete. Ako nemate, nem... Ovde ako hoćete radi, imate. Možete dobiti šta oće, koliko oće. Onamo di san van... rodio, šta, šta ćedu mi tamo? (*nejasno*) ...ja ovde. Kad bi ja imao ovde, onamo, šta iman ovde? Ja ovde iman tisuća i tisuća životinje. Ovca, kako se kaže. To se ostriže i imate vunu, ima janje, al više se radi nego tamo.

M: To san sigurna, da.

N: Da. Otamo se radi manje nego ovde.

M: Mhm. Kako ste učili španjolski? Ko vas je učio?

¹³ Smisao je sljedeći: *kopati zemlju motikom*.

¹⁴ Tada i tada.

¹⁵ Grm.

¹⁶ Jastučić.

¹⁷ Kamion.

N: Sam, sam.

M: Sami?

N: Sam sebe. Nikad nisan u školu bio ovde, ne znan šta je škola ovde... Nije me niko naučio ništa španjolski, na sebi. Potrebno da govoriš i bilo je potrebno, ako ne znaš govorit, onda će te udarit svak, nema nikoga želje ni volje da je vaš prijatelj. Onda treba da radite, treba radi, zdravlje, radi, zdravlje. I možete dobit i možete živit (*nejasno*) šta oćete, koliko oćete. Ali treba radit. Nema Božić ni Nova godina, uvijek se radi.

N: A šta vam je bilo najteže naučit u jeziku?

N: E, ništa. Sve je lako. Nije mi teško bilo ništa jer san zna da triban da radin. Znao sam da učim. Znao sam... Jesi vidio svoje prijatelje? Od rodbine, barba *este*¹⁸, barba *este*. *Tío*¹⁹ *este*, *tío*... Barba, *no*?²⁰ Onda ste vidili kako je onaj što je bio dobar, radio, imao je životinje, ima i zemlje, ima i kuću. I onaj šta je bio lijen, nije radio, onaj nije ima ni za jest. Okej?

M: Tako je, razumin. A kako ste upoznali suprugu?

N: ¿*Cómo*?²¹

M: Kako ste suprugu upoznali, ženu?

N: A, suprugu, ženu. E... Bilo bi bolje da je nisan nap... upoznao. (*smijeh*) ...danas mladić, i danas bi, da bi dan... Ona čuje sve tamo, znate, štagod pričan. Ma to je tako, vidio san je jedan put pa... Bilo mi je drago vidit kako ima gaćice...

M: Aha?

N: Donje gaćice.

M: Dobro?

N: Kako se reče, gaćice?

M: Je, tako, gaćice.

N: Da. Onda san tako i tako, počelo pomalo, rukon tamo, rukon vamo, jezik tamo, jezik vamo dok san dobio je, ne? A danas bi bilo bolje da nisan je vidio nikad. Onda san moga nać danas mlađe, ljepše...

M: Aaaa, da, da.

N: E, logično... (*nejasno*) To je tako. Koliko godina vi imate?

M: Dvadeset i pet.

N: Jeste udali *ya*,²² jesi se oženili vi?

¹⁸ Ovaj.

¹⁹ Tetak.

²⁰ Ne?

²¹ Molim?

M: Ne.

N: E, gledajte dobro, znaš, jel vidiš dobro za oženit se, s kime bi se oženi, koliko i s kime i šta. Jel neće, danas je drukčije nego šta je bilo prije. Da jedan radi i drugo lijeni, ne radi ništa i ga treba nahranit. Da ga... (*nejasno*)

M: Da. A, recite, koliko puta ste bili u Nerežišćima otkad ste išli?

N: Tri, četiri puta.

M: Je van ža da niste više ili van je to u redu?

N: Sve u redu, al nema... Ja bi opet išo šetat, al za živit ne. (*kašlje*) Izvinite.

M: Ništa, ništa. A šta van najviše fali sa Brača, iz Nerežišća?

N: Šta mi fali?

M: E. Neke uspomene.

N: Da. Ima sam jednu curu, da san imao četir... četrnaest godina i ona ima četrnaest godina. Pa smo se gledali i tako. Dok je jedan mlad, sve dobro.

M: Da. Znači, ništa van zapravo ne fali?

N: *No*, ništa mi ne f... Bogu hvala, zdravlje imam, e, ćer... Imam ćerku, sina, ženu, svi su zdravi, ne fali ništa. Ako je šta potribno, imaju novac za kupit, ne treba nikome da pitam, nikome ne dužim ništa. Ni banak, ni nikome ništa. I sad najglavnije zdravlje i žep, džep. Zdravlje i džep.

M: A je se vi osjećate kao Hrvat ili Čileanac?

N: Kako kažete?

(*M ponavlja pitanje*)

N: Ja sam rođen u Hrvatskoj, ali živem u Čile. I Bogu hvala da je Čile me dobio vode.

M: E?

N: Neću van govorit ono šta bi trib... Za Hrvatsku Čile, ne, ne, ne. Hrvatska je dobra, a ja ne bi živio u Hrvatskoj. A u Čile ne fali mi ništa.

M: To je najbitnije. A jeste učili svoju djecu hrvatski?

N: Nikad ništa, sve po sebi. Išo san u školu, šesti razred. I ništa drugo. Iša u šeston razred u Nerežišća. Bila je jedna učiteljica šta se zovala Ritica. I, kad nisan znao, za naučit, napisat, onda stavljaju kamen doli isp... I sa nogom na, kako se kaže... Triba na to (*nejasno*), i tako na kamen, pod *rodiya*²³ da stavite i da vas boli. I ništa drugo.

M: Uuuu.

²² Već.

²³ (rodilla) 'koljeno'.

N: *Ya*.²⁴ Ono je drukčije bilo ono vrijeme. Ako vi niste znali, onda će van dat na ruke, triba staviti vako, se udariti... (*nejasno*) Ja kad nisam znao, ja imam, imao sam jednu sestru Zlatica. Da je umrla, Bog joj do pokoj. Onda u školu, ona je bila bolja nego ja, da bi me pustili, upisao nešto ona ima, ja bi isto... (*nejasno*) Onda jedan put jedna učiteljica Margarita kaže: zašto Mikica ti imaš isto kao Zlatica? Nema nijednom razlika, jer san ja izvara (*nejasno*) pa je bilo...

M: Pa snašli ste se! A je van se iko ruga na početku, kad ste tek došli? Je van bilo teško?

N: Pa čujte, kad san tek došo, onda su me stavili raditi...

M: U kuhinju?

N: U bušak. Ne, ne. U kuhinju, ali prvo sa drvima, šta je meni (*nejasno*) od zemlje dignen na ruku ovde, onda u *camión*. Tri smo bili, onda moraš da radite isto ko ona dva druga jer se broji, *con número*²⁵, koliko krca jedan, koliko drugi, treći.

M: Aha. A kako su vas ljudi općenito prihvatili kao stranca?

N: *No*, nije teško. Kad *nesesita*²⁶ lovu, hranu, onda triba da učiniš šta bilo, kako bilo.

M: A je van se možda neko ruga zato jer ste stranac?

N: Ne, ne.

M: A biste li opet izabrali Čile? Da možete ponovo.

N: Iman ja osamdeset i osam godina. Zdrav sam, ali nije lako za hoditi, glava dobro, sve dobro, ali nije lijepo za ić, boli ga kičma. Vidićemo unapred, vidićemo šta dođe... (*nejasno*)

M: A dokad ste vi tamo govorili hrvatski? Jeste ga uopće pričali?

N: Ja sam pričao hrvatski isto kao danas. Bi san živio kod jedne tete, Uva. Onda, ona je uvijek govorila hrvatski.

M: Tamo, u Čileu?

N: U Čile, ovde. Ona uvijek hrvatski. Ako bi ja bio rekao neku riječ španjolski, ona bi bila vikala na mene. Kaže mi: ti nisi Čilenac, ti si Hrvat, govori hrvatski.

M: A kad vi sad mislite u glavi, na koji jezik mislite? Na hrvatski ili na španjolski? Kad razmišljate.

N: Ako mislin? U čemu?

M: Kad u glavi razmišljate, na koji jezik razmišljate?

²⁴ Da.

²⁵ S brojevima.

²⁶ (*necesita*) 'treba'.

N: Aaa, *ya, ya, ya*. Pa čujte, san rođen u hrvatsku i zaboravio san *mucho, mucho*.²⁷ Mnogo, mnogo riječi. I ovde živim šezdeset godina. Onda od španjolske lakše za mene nego hrvat... (*nejasno*) I danas Hrvati pričaju drukčije nego smo mi. Kad san ja ima petnaest godina, u ono vrijeme, drukčije se pričalo nego šta je danas. *Así que...*²⁸ A dobro je, ovde san dobro i (*nejasno*) biti tamo isto, ali ja dajen Bogu i Čile da su me održali ode.

M: A vaša djeca, oni ne znaju hrvatski?

N: Ne, ne znaju.

M: Vi ih niste učili?

N: *No*. Ja nisan učija ako su oni... Mene niko nije učio španjolski, niko! Ali ja san sluša, sluša, pa čujen, unda me navečer pa onda drugi dan ponovo. Oni danas nemaju, nemaju interesa, da imaju interesa, onda bidu mogli znat. Ne znaju. Ne znaju hrvatski.

M: A vi niste pričali s njima na hrvatski?

N: E, ja san pričao s, hrvatski, kako san reko prvo, *con un...*²⁹ sa jednom tetkom Uvom. Mi smo se pričali. I ako bi ja bio reka jednu riječ u španjolski, ona bi bila na mene navikala. (*smijeh, nejasno*) Pa smo bili išli ispekli, bilo je naš... *Familia*,³⁰ onda su ispekli janje. Unda ja kažen, bilo nas je dosta, ja san platio to, od Supetra malo više, malo više od Supetra. Onda ja kažen: bolje su janjci u Hrvatskoj... U Čile nego u Hrvatskoj. Ooo, majko moja! (*smijeh, nejasno*) Gospodarica ol toga, na došla pa me viče: A di si ti rođen? Nikad to ne kaži, ovde su bolje janje nego tamo ta janja.

M: Naljutili ste je! A, recite, je možda slavite više svetu Moru?

N: Kako?

M: Sveta Mare, kad je bila fjera u Nerežišća.

N: Nooo. Nema ni svete Mare ni Velike Gospe ni rođendan moj. Nema toma. Radit i radit, za imate. Ako radiš, imaš. Ako ne radiš, nemaš.

M: Je imate tamo koje prijatelje iz Hrvatske? Tamo di živite.

N: Ima, ima. Ode u Ne... u Puntareni najviše ima Hrvata, španjolski. I Nijemac, a najviše Hrvata ima. I svi su Hrvati od Brača. Ja bi reko devede... devedeset posto su svi Bračani.

M: A jeste se družili s njima prije, dok ste mogli?

²⁷ Mnogo.

²⁸ Tako da.

²⁹ S jednom...

³⁰ Obitelj.

N: Logično da je. Ali uvijek, znaš, ima ovde isto kao tamo. Ako imaš nešto pa se digneš i imaš novac, imaš životinju, jesi ukrao? Isto tamo kod nas. Kako se kaže tamo, ako neki se digne pa ima više nego ja, jer je ukra, zato ima. Ima šolde.

M: Znači, ima ljudi sa Brača tamo?

N: Ima dosta.

M: A ima ko iz vaše generacije?

N: Kako kaže?

(M ponavlja pitanje)

N: Ima, da. Ima mojih godina malo više, ima isto kao godina od vas. A jeste se vi oženili još?

M: Nisam.

N: I nemoj! Živi sama, gospodarica, da nemaš niko da te zapovijeda. Ako je potrebno od jednog muškarca, pa imate prijatelja. Imate da su prijatelji. Napravite ono što treba napraviti!

M: Ništa više?

N: Ne. Ako je drago, vrati se, ako ne, ne vrata se nikad. Za ženit se, teško je, znate, to.

M: Znači, teško je?

N: E, Bože moj. Jer, dok nije oženjen jedan, žive sam. Kad se oženi, ima ženu, ima djece, i treba hranu za njih svih, za školu, za robu... To van je sudbina.

M: A jesu vaša djeca kad bila u Hrvatskoj?

(N nije čuo pitanje pa ga M ponavlja)

N: Pa je, bili su sa mnom u Hrvatskoj. Tri, četiri puta su...

M: A je van bitno da oni poznaju vašu povijest, vaše korijene?

(N opet nije čuo pitanje pa ga M ponavlja)

N: Pa lijepo je, se pričaju. Se pričaju, ne pričaju. Mladost je drukčije nego mi stari. Vi mislite drukčije nego ja. Moja djeca (*nejasno*) ... isti način.

M: Da. A kad ste tek došli tamo, jeste se bojali?

N: Nisan se bojao. Ali san došo, i da san imao novac, ja se vratim.

M: Ali sad vam je drago da niste?

N: Drago mi je da nisan. I Bogu zdravlje i Čile jer onamo, da san bio namo, onamo bi bio umro. Ja imam, imao sam, brata, sestre. Bilo hi je pet, *no*, četiri. Četiri su umrli, jedino živ san ja.

M: I tako daleko!

N: I tako daleko.

M: A šta je po vama bolje u Čileu nego tu?

N: U Čile je bolje jer u Čile vi imate budućnost unapred. A onamo kal smo na Braču, su uvijek Bračani, ništ drugo. Nema da se digne jedan, da ima toga...

M: Aha. Znači, bolje je s novcem u Čileu?

N: Logično. Ja san bio kod Hrvatske tri, četiri puta. Sa ćerkom, sa sinom, sa ženom, sve je lijepo, sve odlično. Ali za živit... Nikada neću zaboravit Hrvatsku, nikad. Od Nerežišće di san rođen, Brač, di san živi. Nikad neću zaboravit. Ali da bi iša živit, ne, ne, ne. Za šetat da, deset, petnaest dana i onda se vratit.

M: Znači, vi ste danas zadovoljni?

N: Logično. Ja san zadovoljan, jer da nisan zadovoljan, ja bi se vratio. Kad živen ode znači da san zadovoljan, zadovoljan ja sa ženom, sa djecom... Ne fali nan ništa, samo (nejasno) zdravlje.

M: A svi ste zdravi više-manje?

N: Ja san zdrav, al kičma... Ima ja osandeset i o... i osam godina. Onda, nije to lako ić. Glava dobro.

M: To je glavno.

N: Ali za ić, nije to lako... Kičma boli, znate. I nije toliko da boli, nego ne možeš da ideš.

M: A kako sad provodite dane?

N: Večer iden spavat brzo (*kratki prekid veze*) i ujutro se dignem i spavam dobro. I ujutro se dignem isto navrime, popijen jednu kafu i onda ne jedem ništa drugo, jedino popijen jednu kafu, bez kruha, bez, nikakva stvar ne jeden. I ručam oko dvanaest ipo i ručan, dosta. *Lo*³¹ šta moja supruga mi da, to pojeden.

M: Je dobro kuha?

N: Je, dobro kuha. I poslijepodne ništa. Ništa. I za večeru ništa, nego popijen vode, ništa drugo.

M: Ništa?!

N: Ništa. Jeden jedan put dnevno. Ručak, i dosta ručak. Ujutro popijen kafu, ništa drugo. Poslijepodne prvo iden spavat (*nejasno*) ...ništ drugo. I spavan dobro.

M: Super! A je van brzo rođendan?

N: Je. Dvadeset i dva drugoga.

M: Oćete slaviti?

³¹ Ono.

N: *Nooo*. Ništa slavit.

M: Zašto ne? Pa to su lipe godine.

N: *No*... Nema to da će se slavit, ne, ne. Dvadeset drugo drugoga rođen. Dvastidva, dvastitri, dvadeset ipet, sve je isto. Ja jedino in pišen, ne pišen (*nejasno*) svima rodbini: nemojte zaboravit da moje ima... Imendan, da neka mi *dan*³² nešto... (*nejasno*)

M: A to da! Novac može!

N: Kaže: Ogore, togore, svaki dan to gore! Jesi me razumila?

M: Je, je, to i mi kažemo.

N: Ogore, togore, svaki dan to gore.

M: Slažen se! Oćemo sad malo na španjolski, je van to dobro?

N: Je, je, zašto ne.

9. JEZIČNA ANALIZA INTERVJUA NA HRVATSKOME JEZIKU

Hrvatski jezik kojim je ispitanik govorio prije odlaska u Čile nerežiška je inačica bračke čakavštine. Stoga iznenađuje činjenica kako se on od početka do kraja intervjua trudio koristiti hrvatskim standardom,³³ bolje rečeno, štokavskom ikavicom. Tu i tamo mu se omakne riječ izgovorena ijekavicom, no to su izolirani slučajevi. Kao što je već rečeno, ispitanik je završio šest razreda osnovne škole te se tako upoznao sa standardnom varijantom hrvatskog jezika. Za potrebe je ovoga rada potvrđeno kako se, za druženja s ostalim hrvatskim i bračkim iseljenicima u Punta Arenasu, koristio isključivo štokavskom ikavicom, a ne čakavštinom. Ta mu se navika zadržala do danas. Usto, budući da je ispitivačica njemu relativno nepoznata osoba, uporaba *standardne* varijante također je imala ulogu ostaviti što bolji dojam na njegovu sugovornicu. Zanimljivo je istaknuti još jednu činjenicu. Autoričina majka ujedno je i ispitanikova nećakinja; potvrdila je kako se prije deset godina, za vrijeme njihova posljednjeg susreta, razgovor koji su vodili čitavo vrijeme odvijao na *nerežiškoj čakavštini*. Dakle, ispitanikov odabir štokavštine u intervjuu ponajviše je bio povezan sa situacijom: veliku je ulogu odigrala činjenica kako su mu i sugovornica i način provođenja intervjua (preko ekrana) predstavljali nešto novo i nepoznato. Vrlo je vjerojatno da bi on, da

³² Daju.

³³Iz ispitanikove percepcije, radi se o standardu.

se intervjuu vodio uživo (licem u lice) te da mu je sugovornik bila poznata osoba koju povezuje uz svoje rodno mjesto, govorio *nerežiškom čakavštinom*, a ne štokavštinom.

No, budući da se ispitanik u govoru služio štokavštinom, nju valja uzeti kao polazišnu točku te u njegovu govoru pronaći neštokavska obilježja. Dakle, ovo poglavlje ima zadaću istaknuti obilježja *nerežiške čakavštine* koja su se zadržala u ispitanikovu govoru te prepoznati i istaknuti obilježja gubljenja jezika koja se ponajbolje ostvaruju kroz preključivanje kodova.³⁴ *Gramatika hrvatskoga jezika* Stjepka Težaka i Stjepana Babića (1996) poslužila je kao pomoć pri analizi.

9. 1. FONOLOGIJA

Što se tiče fonoloških obilježja, prvo će se istaknuti ona naglasnoga sustava. Kao što je već zaključeno, ispitanik se u intervjuu služio štokavštinom te je većinski koristio standardnu akcentuaciju. Ipak, zabilježen je određen broj riječi u kojima mu se omakla nerežiška akcentuacija.

Evo nekoliko primjera: /ondà/, /motìkon/, /stāri/, /žīvetè/, /Božić/, /onà/, /rukōn/, /španjōlski/, /dvastīdva/, /nāvrime/, /pokōj/.

Zanimljivo je kako je ispitanik usvojio dva standardna naglasaka koji u čakavskoj akcentuaciji ne postoje, a to su kratkouzlazni (npr. /dòbro/, /čètiri/) te dugouzlazni (npr. /dvádeset/, /ostrīže/).

Određeni broj riječi ispitanik nije izgovorio niti standardnom niti čakavskom, već španjolskom akcentuacijom.

Na primjer: /jāje/, /tāko/, /jèzik/, /interèsa/.

Govoreći o nerežiškome vokalizmu i konsonantizmu, ova fonološka obilježja ispitanika jako su slabo zastupljena u njegovome govoru.

Evo nekoliko prepoznatih primjera: izoć, (*izaći*), don (*dan*), Mikica (*Nikica*), ol toga (*od toga*), žep (*džep*), kal (*kada*), do (*dao*), osandeset (*osamdeset*), kafu (*kavu*).

Neke su posebnosti vokalizma i konsonantizma posljedica utjecaja fonologije španjolskoga jezika.

Na primjer: /bidit/ umjesto *vidit*, /lobu/ umjesto *lovu*, /bi/ umjesto *vi*, /jel/ umjesto *jer*, /unda/ umjesto *onda*.

³⁴ V. str. 40.

9.2. MORFOLOGIJA

Slučaj s morfologijom sličan je slučaju s fonologijom. Ispitanik je najveći dio vremena (ponekad više, ponekad manje ispravno) koristio morfologiju štokavske ikavice. Obilježje koje je bez iznimke primjenjivao jest pokraćivanje završnoga /i/ od infinitiva glagola. Zanimljivo je primijetiti kako ni u jednome obliku nije iskoristio upitno-odnosnu zamjenicu *ča/čo*. Iako se trudio govoriti štokavštinom, ne bi se uvijek uspio othrvati čakavštini pa bi ponekad u istome morfološkom izrazu znao upotrijebiti i štokavsko i čakavsko obilježje (npr. *bi san živio*). U nastavku se donose obilježja njegove morfologije koja se poklapaju s onima *nerežiške čakavštine*:

/ima/ umjesto *imao*, /san/ umjesto *sam*, /van/ umjesto *vam*, /vrati se/ umjesto *vratiti se*, /iša/ umjesto *išao*, /došo/ umjesto *došao*, /živem/ umjesto *živim*, /žive/ umjesto *živi*, /bidu mi dali/ umjesto *bi mi dali*, /radi/ umjesto *radit*, /imadu/ umjesto *imaju*, /stavi me/ umjesto *stavio me*, /ćedu/ umjesto *će*, /zna/ umjesto *znao*, /izvara/ umjesto *izvarao*, /rukon/ umjesto *rukom*, /vako/ umjesto *ovako*, /namo/ umjesto *onamo*, /vamo/ umjesto *ovamo* (ali /otamo/ umjesto *tamo*), /vode/ umjesto *ovdje*, /banak/ umjesto *banaka*, /ovac/ umjesto *ovaca*, /janjac/ umjesto *janjaca*, /šeston/ umjesto *šestome*, /jon/ umjesto *joj*, /vidićemo/ umjesto *vidjet ćemo*, /bi/ umjesto *bio*, /sluša/ umjesto *slušao*, /ukra/ umjesto *ukrao*, /Nijemac/ umjesto *Nijemaca*, /hi/ umjesto *ih*.

Gubitak deklinacije po padežima čest je slučaj kod dvojezičnih govornika. Ispitaniku je već više od 60 godina primarni jezik komunikacije španjolski, jezik koji nema padeže u obliku u kakvom ih ima hrvatski. Rijetkim korištenjem hrvatskoga jezika te samim time i padežnih nastavaka dolazi do njihova anuliranja. Zamjena bilo kojega kosoga padeža nominativom izravan je utjecaj morfologije španjolskoga jezika. Ipak, gubljenje nije provedeno u potpunosti, već su se neki padežni nastavci u ispitanikovu hrvatskome jeziku zadržali. Zanimljiva se pojava očituje u sljedećoj rečenici:

*Ja sam rođen u **Hrvatskoj**, ali živem u **Čile**.*

Zanimljivo je primijetiti vezu između gubitka padežnoga nastavka i riječi o kojoj se radi. Deklinacija riječi kojom se koristio čitav život pravilna je, to jest, padežni se nastavak zadržao, dok se deklinacija riječi koja je u njegov leksik ušla u kasnijoj dobi (i kojom se počeo služiti tek nakon iseljenja) gubi. No, ova pojava nije pravilo u ispitanikovu govoru. U sljedećim primjerima se vidi kako je gubitak padežne deklinacije prisutan i kod riječi kojima se ispitanik koristi čitav život, ali i kako se padežna deklinacija pravilno primjenjuje kod riječi koje su u njegov leksik ušle po iseljenju:

*Imao sam jednu sestru **Zlatica**. / U **Puntareni** najviše ima Hrvata.*

Prisutan je i primjer u kojem se ista riječ u jednome slučaju izgovara s provedenom padežnom deklinacijom, dok se u drugom slučaju padežna deklinacija gubi:

*Bi san živio kod jedne tete, **Uva**. / Sa jednom tetkom **Uvom**.*

U sljedećem se primjeru prikazuje kako ispitanik u istoj rečenici kombinira korištenje padežnih nastavaka:

*Ovde van nema ni **subote** ni **nedilja** no **petak** ni **imendan** ni ništa.*

Sljedeći primjer pokazuje gubljenje padežne deklinacije u brojeva:

*Ja ovde iman **tisuća** i **tisuća** životinje.*

Imenice i-sklonidbe ispitaniku su kamen spoticanja; on ih deklinira prema e-sklonidbi:

*Danas živem sa **obiteljjon** dobro.*

U sljedećem primjeru je imenicu ženskoga roda i-sklonidbe deklinirao kao imenicu srednjega roda a-sklonidbe, no to je najvjerojatnije uzrokovano miješanjem s verzijom te riječi na španjolskome jeziku (*diferente*):

*Mladost je **drukčije** nego mi stari.*

Zanimljivo je istaknuti sljedeće dvije rečenice:

*Nema **Božić** ni **Nova Godina**, uvijek se radi.*

*Nema ni **svete Mare** ni **Velike Gospe** ni **rodendan moj**.*

U prvoj rečenici prva je označena riječ u muškome rodu te nije deklinirana, a druga označena riječ je u ženskome rodu i također nije deklinirana. U drugoj pak rečenici, označene riječi u ženskome rodu su pravilno deklinirane dok označene riječi u muškome rodu koje ih slijede nisu. Ovo pokazuje kako ispitanik bolje deklinira riječi ženskoga roda. Ovdje je iznimka izraz *Nova Godina*, a uzrok gubljenju njezine deklinacije jest mjesto koje zauzima u rečenici; dolazi direktno poslije nedeklinirane riječi *Božić* te je došlo do lančane reakcije.

Sljedeći primjer pokazuje kako, iako pogrešno koristi rod imenice, padežne nastavke pridjeva i zamjenice usklađuje s imenicom.

*Ovde su **bolje janje** nego tamo **ta janja**.*

U nastavku su prikazana ostala morfološka obilježja ispitanikova hrvatskog jezika:

*Onamo je trebalo uvijek **kopit** sa motikon.* (zamjena glagolskoga razreda)

*Da san imao novac, **ja se vratin**.* (nepravilna tvorba pogodbene rečenice)

*Glava dobro, sve dobro. / **Potrebno da govoriš**.* (ispuštanje pomoćnoga glagola *biti*)

*Ona bi bila na mene **navikala**.* (miješanje dvaju glagolska vida)

*Bila je jedna učiteljica šta se **zovela** Ritica.* (miješanje prezenta i perfekta)

*Nikome ne **dužim** ništa.* (uporaba značenjem različitoga, no formom sličnoga glagola)

*Bilo je **lošo** jer nisam imao ja ideju za komunističku. / Da jedan radi i **drugo** lijeni.* (utjecaj morfologije španjolskoga jezika – *malo i otro*)

9.3. SINTAKSA

Od nabrojanih sintaktičkih obilježja nerežiške sintakse, u ispitanikovo su sintaksi prisutna samo tri, a dva su od njih nastala pod utjecajem romanskih jezika. Prvo takvo obilježje jest izjednačavanje lokativa s akuzativom u izražavanju mjesta:

*Iša u šeston razred **u Nerežišća.***

*Nikad nisan **u školu** bio ovde.*

Drugo je obilježje korištenje izraza *za* + infinitiv. Budući da su ovi izrazi kod ispitanika ipak rezultati prebacivanja jezika, primjeri se neće navesti ovdje, već u potpoglavlju *Preključivanje kodova*.

Zabilježen je i primjer elipse, to jest, izostavljanja dijela rečenice (ni ovo nisu pravi primjeri nerežiške sintakse jer se ovakve konstrukcije mogu pronaći i u španjolskome):

Onda san tako i tako.

I poslijepodne ništa.

Referirajući se na pokojnu sestru, ispitanik je potpuno nesvjesno sljedeću rečenicu izgovorio na *nerežiškoj čakavštini*: *Bog jon do pokoj.* Ovo je jedini primjer u kojemu sve stavke u jednoj rečenici odgovaraju *nerežiškoj čakavštini*. Ovdje je ulogu odigrala emocionalnost; da u rečenici nije bila riječ o njegovoj sestri, ispitanik bi je zasigurno bio izgovorio na standardu. Ovo je dokaz kako su u ispitanikovome umu emocije usko povezane s materinskim jezikom.

U sljedećem primjeru došlo je do promjene reda riječi u rečenici:

*I Nijemac, a najviše **Hrvata ima.***

9.4. LEKSIK

Ispitanik u svojem govoru ne koristi velik broj čakavskih izraza. Sljedeći su talijanizmi zabilježeni u intervjuu: *beštija, barba, šoldi*. Jedina izvorna čakavska riječ koju je upotrijebio jest *bušak*. Prva misao na rodni kraj mu je najpoznatije poljoprivredno oruđe na Braču, simbol

mukotrpnoga rada bračkih težaka – *motika*. Kao i u svim trima gore opisanim jezičnim razinama, i u leksiku je primjetno nastojanje da se izražava štokavštinom. Što se tiče riječi koje imaju svoju verziju i u štokavštini i u čakavštini, ispitanik će najčešće izabrati njihov štokavski oblik. Na primjer, reći će *kamen* umjesto *stina* ili *gaćice* umjesto *mudonte*. Iako riječ *hiljadu* nije čakavizam, ispitivač je smatra manje standardnom te je vrlo brzo ispravlja u *tisuću*. Budući da je bio vlasnik farme ovaca te lanca mesnica, logično je kako mu je vokabular povezan uz te teme širi. Pričajući o ovcama, ispitanik je upotrijebio sljedeće sinonime: *strići* (*to se striže*) i *šišati* (*i onda se to šiša*). U istoj će rečenici reći *beštija*, ali će se odmah ispraviti i reći *životinje*. Isto tako, primjetno je kako pojam novca igra značajnu ulogu u njegovu životu; za vrijeme trajanja intervjua ispitanik je upotrijebio velik broj riječi povezanih s tom domenom: *novac, kuna, dolar, šoldi, lova*.

9.5. PREKLJUČIVANJE KODOVA

Najzanimljivija pojava kod dvojezičnih govornika jest tzv. preključivanje kodova. Lingvističke teorije nisu ujednačene kada je u pitanju razlikovanje ovoga pojma od leksičkoga posuđivanja. Matras (2009: 106) leksičko posuđivanje definira kao korištenje vokabulara iz jednoga jezika u drugome, a preključivanje kodova definira kao „spontano miješanje jezika u govoru dvojezičnih osoba“ (2009: 106). Bentahia i Davies tvrde kako je leksičko posuđivanje moguće i kod jednojezičnih i kod dvojezičnih osoba, a priključivanje je kodova rezervirano samo za dvojezične i višejezične govornike (1983). Myers-Scotton (2006: 239) preključivanje kodova definira kao korištenje dvaju jezika u jednome, istom razgovoru. Prema Schmditu (2014) postoje dvije vrste prebacivanja kodova: između rečenica (jedna rečenica izgovorena je na jednom, a iduća rečenica na drugom jeziku) te unutar rečenice (govornik se u istoj rečenici spontano prebacuje iz jednoga jezika na drugi).

Ovaj je kratki pregled imao zadaću pokazati kako su preključivanje kodova i leksičko posuđivanje dva usko povezana te, zbog velikoga broja različitih definicija i teorija, nejasno razdijeljena pojma. U ovome će se radu ispitanikova prebacivanja s jednoga jezika na drugi smatrati preključivanjem kodova prvenstveno zato što u njegovu govoru ne dolazi samo do leksičkih prebacivanja već i morfosintaktičkih. Isto tako, ispitanik češće prebacuje duže sekvence govora nego jednu, izoliranu riječ. Do takvih prebacivanja dolazi pri dužem i intenzivnijem dodiru dvaju jezika (Myers-Scotton 2006), što odgovara slučaju našega

ispitanika. U nastavku se donosi 57 rečenica koje sadrže primjere ispitanikova preključivanja kodova.

U sljedećim je primjerima došlo do doslovne leksičke zamjene riječi između dva jezika. Zbog gubitka hrvatskoga vokabulara, mnogih se riječi nije mogao sjetiti pa je u tim slučajevima iskoristio njihove oblike na španjolskome jeziku.

1. Tribao san, ima ovde, napravit od... **Cojiniyo** (*cojinillo*) (= jastučić), kako se kaže tamo...
2. ...staviti odovde i odovde ga staviti u **cameón** (= kamion).
3. ...od zemlje dignen na ruku ovde, onda u **cameón**.
4. Pa smo bili išli ispekli, bilo je naš... **Familia** (= obitelj), onda su ispekli janje.
5. Onamo je trebalo uvijek kopit sa motikon... **a la tierra** (= po zemlji).
6. Triba na to... i tako na kamen, pod **rodiya** (*rodilla*) (= koljena) da stavite i da vas boli.
7. ...jer se broji, **con número** (= brojevima), koliko krca jedan, koliko drugi, treći.
8. Od rodbine, barba **este** (= ovaj), barba **este. Tío este, tío** (= tetak ovaj, tetak)...
9. Pa čuj, ja san došo ode dvadeset i... osmoga, na... **Ventiocho, venti agosto** (= dvadesetosmi, dvadeseti osmoga)... Ja san došo ode na dvadeset osmoga osamdeset... mmm, **venti** (= dvadeset)...
10. Kad **nesesita** (*necesita*) (= treba) lovu, hranu...
11. ...da neka mi **dan** (= daju) nešto...
12. Pa čujte, san rođen u Hrvatsku i zaboravio san **mucho, mucho** (= mnogo).
13. Čuj,a **cuá** (= koliko)... Kolikoš me platiti...
14. Ja znan da san rođen **tal y tal** (= tada i tada).
15. Jeste udali **ya** (= već)?
16. E, ja san pričao s, hrvatski, kako san reko prvo, **con** (= s) un... sa jednom tetkom Uvom.
17. **Lo** (= ono) šta moja supruga mi da, to pojeden.

U sljedećim se primjerima također radi o prebacivanju riječi/izraza iz jednoga jezika u drugi. Ipak, do njega ne dolazi zbog nemogućnosti pronalaženja njihovih istoznačnica u hrvatskome jeziku; ovi izrazi služe kao nadopuna izrečenoj misli, pojačavanje dojma, a ponekad i oklijevanje te nemaju značenjsku vrijednost.

18. Barba, **no** (= ne)?

19. *No*, ništa mi ne f...
20. *Ya* (= da). Ono je drukčije bilo ono vrijeme.
21. Aaa, *ya, ya, ya*.
22. ...drukčije se pričalo nego šta je danas. *Así que* (= tako da)... A dobro je...

U rečenicama koje slijede zabilježene su fraze koje je ispitanik doslovno preveo sa španjolskoga jezika na hrvatski. Backus i Dorlejin (2009: 79) ovu su pojavu definirali kao repliciranje semantičkoga izraza iz jezika davatelja u jezik primatelj.

23. Dobro, sve je dobro, kako ste vi *od zdravlja?* (*estar de* [npr. *buena*] *salud*)
24. Šta očete... nas, *pitajte za mene*. (lokucija u akuzativu *para alguien*)
25. Kolikoš *me platiti za mene*, za to... (lokucija u akuzativu *para alguien*)
26. *Kako kaže?* (*¿cómo dice?*)
27. *Možete dobit šta oće, kolko oće*. (*Puede ganar qué quiera, cuánto quiera*.)
28. Nije mi teško bilo ništa jer san zna *da triban da radin*. (*tener que trabajar*)
29. A danas bi bilo bolje da *nisan je* vidio nikad. (*Hubiera sido mejor que nunca la hubiera visto*.)
30. *Jeste udali ya?* (*estar casado*)
31. Ima sam jednu curu, *da san imao četir*... četrnaest godina i ona ima četrnaest godina. (*que tenía*)
32. Kad *nesesita* lovu, hranu, onda *triba da učiniš* šta bilo, kako bilo. (*tener que hacer*)
33. Ako mislin? *U čemu?* (*pensar en algo*)
34. I ako bi ja bio reka jednu riječ *u španjolski*, ona bi bila na mene navikala. (*decir algo en español*)
35. I svi *su* Hrvati *od Brača*. (*ser de alguna parte*)
36. Živi sama, gospodarica, da nemaš niko *da te zapovijeda*. (*tener a alguien que te ordene*)
37. Ako je potrebno *od jednog muškarca*, pa imate prijatelja. (*tener la necesidad de algo*)
38. Pa lijepo je, *se pričaju*. (povratna zamjenica, ako je odvojena od njega, u španjolskome stoji ispred glagola, npr. *se juegan*)
39. Pa čujte, *san rođen* u Hrvatsku. (povratna zamjenica, ako je odvojena od njega, u španjolskome stoji ispred glagola, npr. *se juegan*)
40. Četiri su umrli, *jedino živ san ja*. (*el único viviente soy yo*)
41. *Lo šta moja supruga mi da*, to pojedn. (*lo que*)

42. I, kad nisan znao, **za naučit**, napisat... (prijedložne konstrukcije **para** ili **de** + **infinitiv**)
43. Stavi me prvo **za kuhat**, za ljude. (prijedložne konstrukcije **para** ili **de** + **infinitiv**)
44. Ako je šta potribno, imaju novac **za kupit**. (prijedložne konstrukcije **para** ili **de** + **infinitiv**)
45. Zdrav sam, ali nije lako **za hodit**. (prijedložne konstrukcije **para** ili **de** + **infinitiv**)

U sljedećim se primjerima donosi se strukturalno, morfosintaktičko obilježje preključivanja kodova. Radi se o korištenju riječi *jedan*. Naime gramatička se kategorija člana u španjolskome jeziku dijeli na određene i neodređene. Određeni članovi su *el (los)* i *la (las)*, a neodređeni *un (unos)* i *una (unas)*. Broj *jedan* se (kada ga slijedi imenska riječ) na španjolskome izražava istom riječju, *un*. Budući da hrvatski jezik ne posjeduje kategoriju člana, uporaba riječi *jedan* prenošenje je te kategorije iz španjolskoga u hrvatski jezik. Ipak, hrvatski jezik poznaje korištenje ovoga izraza, a funkcija mu je vrlo bliska ulozi neodređena člana. Silić (1992-1993: 405) iznosi kako je uporaba riječi *jedan* uz imenicu češća i spontanija od verzije u kojoj uz imenicu ne stoji nikakva riječ. Horvat Skelin, Musulin i Blažević (2021: 618) ističu kako jedna od funkcija te riječi jest uvesti u diskurs novi pojam koji je poznat govorniku, ali ne i osobi s kojom razgovara. Ispitanikovu govoru rečenice koje sadrže riječ *jedan* najčešće imaju tu funkciju. U nastavku slijede primjeri.

46. I ujutro se dignem isto navrime, popijen **jednu kafu** i onda ne jedem ništa drugo, jedino popijen jednu kafu.
47. Ja kad nisan znao, ja imam, imao sam **jednu sestru** Zlatica.
48. Bila je **jedna učiteljica** šta se zovala Ritica.
49. Onda jedan put **jedna učiteljica** Margarita kaže: zašto Mikica ti imaš isto kao Zlatica?
50. Ima sam **jednu curu**, da san imao...
51. A nisan znao, nikad nisan **jedno jaje** po...
52. E, ja san pričao s, hrvatski, kako san reko prvo, *con un...* Sa **jednom tetkom** Uvom.

U dvjema rečenicama korištenje riječi *jedan* ne odnosi se na uvođenje novoga pojma jer je taj pojam u njima neodređen (općenit je, nije konkretan). Tu se radi o doslovnome prenošenju kategorije neodređenoga roda iz španjolskog u hrvatski jezik. Ovakve su rečenice u hrvatskome formalno neostvarive.

53. Ako je potrebno od **jednog muškarca**, pa imate prijatelja.

54. I ovde san kao **jedan čovjek** kako triba.

U trima rečenicama koje slijede riječ *jedan* ima novu ulogu. Opet se radi o doslovnome prenošenju, to jest, prevođenju, no ne neodređenoga člana *un*, već zamjenice *uno*. Riječ *uno*, osim što obavlja kategoriju broja i pridjeva, može obavljati i kategoriju zamjenice. U hrvatskome jeziku bi ovome najbliži bio izraz *čovjek*.

55. Jer, dok nije oženjen **jedan**, žive sam. (dok se **čovjek** ne oženi, živi sam)

56. Nema da se dignu **jedan**, da ima toga... (nijedan se **čovjek** neće dignuti)

57. Dok je **jedan** mlad, sve dobro. (sve je dobro dok je **čovjek** mlad)

9.6. ZAKLJUČCI ANALIZE

Iz jezične se analize ispitanikova hrvatskog jezika mogu izvesti mnogi zaključci. Prvo valja podsjetiti kako su brojna zastajkivanja i nabacane misli rezultat njegova narušenog zdravlja (kako fizičkog, tako i psihičkog). Ta se domena nipošto ne smije promatrati kao gubljenje jezika u smislu u kojemu se ono obrađuje u ovome radu.

Neočekivano, ispitanikova je govorna podloga bila štokavska ikavica, a ne materinska mu čakavština. Do 24. godine života govorio je bračkim čakavskim narječjem dok je štokavsku verziju jezika 6 godina učio u školi. Već više od 60 godina hrvatskim se jezikom koristi vrlo malo u i rijetkim prilikama, a i kada bi se našao u takvim prilikama s drugim hrvatskim iseljenicima, koristio je štokavštinu. Imajući na umu ove činjenice, ali i to kako je razgovarao s nepoznatom osobom pred kojom je želio ostaviti što bolji dojam, uporaba štokavštine i nije toliko začuđujuća.

Ispitanikova fonologija sadrži vrlo malen broj obilježja nerežiškoga govora; tu i tamo bi mu se omaknuo poneki naglasak ili zatvaranje vokala. Zamjetno je kako bez poteškoća izgovara štokavski kratkouzlazni i dugouzlazni naglasak. Određen broj riječi artikulirao je prema španjolskim fonološkim pravilima (akcentuacija i vokalizam).

Nešto je veći broj čakavskih obilježja u ispitanikovoj morfologiji, a ona su ponajviše povezana s morfemskim nastavcima pri provođenju deklinacije i konjugacije. Iako se ne

dogaća u pravilu, zamjetan je gubitak padežnih nastavaka kao direktni utjecaj morfologije španjolskoga jezika.

Jedino pravo obilježje nerezliške sintakse koje je ispitanik primijenio jest izjednačavanje lokativa s akuzativom pri izražavanju lokacije. Ostala sintaktička obilježja nisu usko povezana s čakavštinom, već ih se može pronaći i u španjolskome jeziku.

Primjeri čakavskoga leksika u ispitanikovu govoru nisu brojni. Osim kada se svjesno ispravlja, spontano koristi i standardne riječi i one nestandardne (i to najčešće talijanizme).

Dakle, ispitanikov je hrvatski jezik (radilo se o štokavskoj ili čakavskoj inačici) pod snažnim utjecajem španjolskoga jezika znatno nazadovao. Ovo je više-manje zamjetno na svim razinama, no ponajbolje se očituje na primjerima preključivanja kodova. Dok je hrvatski jezik u njegovu životu imao ulogu glavnoga jezika 24 godine, španjolski jezik tu ulogu ima već 64 godine. Održavanje kontakta s rodbinom u Hrvatskoj te druženje s hrvatskim iseljenicima u Čileu spriječili su još intenzivniji gubitak hrvatskoga jezika. Svejedno, ispitanikova dvojezičnost i dalje je neupitna – on se bez većih poteškoća može sporazumijevati na obama jezicima.

10. PRIJEPIS INTERVJUA NA ŠPANJOLSKOME JEZIKU S PREDSTAVNIKOM PRVE GENERACIJE

Kao i u prijepisu intervjua na hrvatskome jeziku, i u ovome će ispitivačica biti označena slovom M za Meri, a ispitanik slovom N za Nikica. Treća sudionica ovoga intervjua bila je Nikičina kćer Claudia (u prijepisu označena slovom C) koja je uskakala u trenutcima kada Nikica nije čuo, razumio ili je pogrešno protumačio postavljeno pitanje.

Prijevod na hrvatski jezik donosi se odmah, u uglatim zgradama.

M: ¿Podemos hablar en español ahora? [Možemo li sada razgovarati na španjolskome?]

N: Usted me pregunte lo que usted quere y yo le contesto lo que usted quere. [Vi me pitajte što god želite i ja ću vam odgovoriti što god želite.]

M: ¡Muy bien! ¿Por qué ha decidido venir a Chile? [Zašto ste odlučili doći u Čile?]

N: E... Jer bilo je to...

M: Ne, ne, vi meni na španjolski.

N: A ya, ya. Porque, porque creía más que eso, creía vivir mejor de lo que estaba viviendo. Y si no me había ido de ayá donde nació yo, hoy día creo que estaría muerto. Porque tengo, entre hermana y hermano cuatro son muerto. Ovde se dobija novac... [A, da, da. Zato, zato što sam želio više, htio sam živjeti bolje od načina na koji sam živio. I da nisam otišao odande gdje sam rođen, vjerujem da bih danas bio mrtav. Jer imam, među braćom i sestrama četvero ih više nije živo.]

C: Papá... (*nejasno*) en croata. [Tata... na hrvatskome.]

M: Está bien, ya se va a acostumbrar. ¿Cómo aprendió la lengua? [U redu je, naviknut će se već. Kako ste naučili jezik?]

N: Po sebi...

M: Na španjolski.

N: ¿Cómo aprendí la lengua? Fui trabajar y aprendiendo hablar. [Kako sam naučio jezik? Išao sam raditi i učio govoriti.]

M: ¿Usted solo, sin ayuda de nadie? [Vi sami, bez ičije pomoći?]

N: Si uno no quiere aprender, no aprende. Pero, tko je lijencina, ne valja ništa. Todo (*nejasno*) aprendimo y lo que vivimo hoy día acá en Chile, es que, pasamo duro. Había momentos muy duro. [Ako čovjek ne želi učiti, ne uči. Svi učimo i svima koji živimo danas ovdje u Čileu bilo je teško.] Ja kad san tek došo ode, e onda se kaže kad je jedan gladan, se kaže, tengo hambre. Se kaže imam...(pauza) gladan san. Tengo hambre. Ja nisan znao reć tengo hambre, ja bi bi reko tengo hombre, da iman hombre. O sea, no sabía decirlo, decía da imam hombre. [To jest, nisam znao reći, govorio bih da imam hombre.] (*smijeh*)

M. Y la gente, ¿cómo lo trataba cuando llegó? [Kako su se ljudi ponašali prema vama kad ste tek došli?]

N: Bien. Eh que, si uste trataba (?) mucho rato, peor. Había cablar poco, no mucho. [Dobro. Ako ste puno pričali, to je bilo loše. Trebalo je pričati malo, ne puno.]

M: Y¿por qué? [Zašto?]

N: Porque se burlaban de usted. Porque no pronunciaba bien la palabra. (*nejasno*) Dokle uste no aprende španjolski, la gente se ríe. Todo pasa igual que ayá, y también (*nejasno*)... Jedino, es lo único que aquí en Chile, ko oće radit, i da mu je drago radit, que quere trabaja, le gusta trabaja, poe vivir tranquilamente. [Zato što bi vam se rugali. Jer nisam dobro izgovarao riječi. Dok ne naučite španjolski, ljudi vam se smiju. Sve je isto kao i tamo, i... Jedino, jedino što vrijedi ovdje u Čileu, tko želi raditi i tko voli raditi, može živjeti mirno.]

M: ¿Y Croacia no le hace falta? [Hrvatska vam ne nedostaje?]

N: Za, para pasear sí, pero para vivir no. [Za šetanje da, ali za življenje ne.]

M: ¿Cuáles son sus memorias más lindas de Nerežišća o de Brač? [Koje su vam najljepše uspomene na Nerežišća i Brač?]

N: A čuj, Nerežišća osjećan...

M: Španjolski.

N: E, da san imao jednu curu...

C: En español, papi, tú te acuerdas...(nečujno) Eso te está preguntando. [Na španjolskome, tatice, sjećaš se... To te pita.]

N: Que tenía una lola, eya tenía catorce años yo tenía dieciseih. (nejasno) ...noći, ona bi izišla di je spavala za doć kod mene, za nek ne čuje otac i majka. O sea, (nejasno) de esa manera, que no hace que escuchen ojos que estaría conmigo. Ona je danas jedna gospođa, e una señora, tiene hijo, yo también, soy casado, tengo... [Imao sam curu, imala je četrnaest godina, a ja sam imao šesnaest. To jest, na taj način, kako oni ne bi čuli da je sa mnom. ...gospođa je, ima djecu, ja također, oženjen sam, imam...]

C: (nečujno) ¿Qué recuerdos guardas, algo importante (nečujno), eso te está preguntando. ¿Cuáles son tus recuerdos más importantes? [Koje važne uspomene čuvaš, to te pita. Koje su ti najvažnije uspomene?]

N: Ovo je moja ćerka ode...

M: Znam, znam.

(Nikica ponovno kreće na hrvatskome pa ga Claudia još jednom upozorava)

N: Para mí, lo más doloroso y más triste era cuando me desp...cuando me separé de mi mamá. (nejasno)... ispred kuće. Y eya me dice a mí: hijo mío, nunca más te voy a ver. Sé yo, ona je umrla, (nejasno) nije me nikad vidjela. To je za mene najteže. One riječi, de eso lo que eya me habló, no lo voy a olvidar mentrastoy vivo, eh doloroso. Imagínese. Pero, la vida sí... [Za mene je najbolniji i najtužniji bio oprošt... kad sam se odvojio od majke. Rekla mi je, sine moj, više te nikada neću vidjeti. Znam... Te riječi koje mi je izgovorila neću zaboraviti dok sam živ, to je bolno.]

M: ¿Cuáles son las ventajas de Chile comparándolas con Croacia? [Koje su prednosti života u Čileu u odnosu na Hrvatsku?]

N: E... En Chile, en todo sentido, es mejor que Croacia. Meno, e... cultura, meno, (razmišlja) meno el... [U Čileu je, u svakome smislu, bolje nego u Hrvatskoj. Osim, e... kulture, osim...]

C: ¿Turismo? [Turizma?]

N: Meno... De Croacia que tiene ventaja, Croacia tiene la m... al mar. Nosotros aquí también tenemos mar, pero es distinto mar en Croacia que acá. Aquí hay tanto verde que usted ve payá, pacá. Es muy, muy distinto de Chile, Croacia tiene verde cosa bonita, pero para juntar el plata, es mejor aquí. Lo que tiene Croacia también lindo, Vidova gora, e, ¿jeste vidili nju? [Osim... Prednost Hrvatske je m... more. I mi imamo more, ali u Hrvatskoj je more drugačije nego ovdje. Ovdje nema toliko zelenila koje možete tamo vidjeti. Jako je, jako različito od Čilea, Hrvatska ima lijepoga zelenila, ali prikupljanje novca bolje je ovdje. Ono što Hrvatska ima također je lijepo, Vidova gora ...]

M: Jesam.

N: Odlično, a?

M: Ahora está cubierta de nieve. [Trenutno je prekrivena snijegom.]

N: Nieve? [Snijegom?]

M: Sí, hace mucho frío. (*pauza*) ¿Le hacen falta Nerežišća? [Da, jako je hladno. Nedostaju li vam Nerežišća?]

N: Ne, ne.

M: ¿En los principios más que ahora? [Više u početku nego sada?]

N: Čuj, u prvo vrijeme da.

M: Španjolski, španjolski.

C: Tienes que hablar en español, papá. [Tata, moraš pričati na španjolskome.]

N: E... Yo creo que no. Porque hoy día la juventud no vive en Croacia, se van en Italia, Alemania, Austria, juntan plata, y vuelven en Croacia. Ir a la playa, hace costura (?), (*nejasno*), lo dormitorio como... Y como la Croacia tiene mar toa parte, (*nejasno*), ima dosta... tiene mucha gente de turismo. La juventud en Croacia, no hay mucha gente, gente de edad como yo, pero juventud se va. Buhca mejore cosa de lo que... donde está. [E... mislim da ne. Jer današnja mladež ne živi u Hrvatskoj, ide u Italiju, Njemačku, Austriju, skuplja novac pa se vrati u Hrvatsku. Ići na plažu, šiti (?), spavaće sobe poput... A budući da Hrvatska ima puno mora,... ima puno ljudi koji rade u turizmu. Mladost u Hrvatskoj, nema mnogo ljudi, (ima) ljudi u godinama kao što sam ja, no mladost odlazi. Traži bolje prilike od onih... u kojima se nalazi.]

M: ¿Hasta cuándo usted hablaba croata cada día? ¿Cuándo dejó de hablar croata? [Dokad ste svakodnevno govorili hrvatskim jezikom? Kada ste prestali govoriti hrvatski?]

N: Hvala lijepa, znači da ne znam ništa hrvatski.

C: En español. [Na španjolskome.]

N: Hvala lijepa vam... Mucha gracia a usté, quiere decir que no entiendo nada croata. (*kolektivni smijeh*) [Hvala vam lijepa, želite reći da uopće ne razumijem hrvatski.]

M: No, no, no. [Ne, ne, ne.]

C: Lo que te pregunta, ¿hace cuánto tiempo tú dejaste de hablar croata de forma, como, fluída, como... lengua materna? [Pita te sljedeće: kada si prestao fluidno govoriti hrvatski kao... kao materinski jezik?]

M: Sí, sí, gracias. (*smijeh*) [Da, da, hvala vam.]

C: Igual hablabas con tus tíos, con tus padres, con... (*nejasno*) [Razgovarao si s ujacima, s roditeljima, s...]

N: Poca palabra hablábamo, hablábamo lo que había necesidá, para decir sí o no, pero hablar como hoy día, aquí, donde vivimos en Puntarena, no habla, no hablamos croata, como que nos olvidamo, hablábamo español más.

(*Claudia se ubacuje i pokušava mu objasniti pitanje.*)

N: Lo matengo (*govori o jeziku*), que nací ayá. Pero no hablo bien croata, yo prifiro hablar español que croata. Pero, tengo la obligación de hablar también croata en momento que se me presente. El otro día, un año atrás, andaba por la caye y una pareja andaba (*nejasno*) me pregunta, era de Eslovenia, y la pareja (*nejasno*) de Eslovenia. Tonce en croata me pregunta, hablaban el croata, sí me pregunta en croata, ¿dónde está Club Croata? Yo dije tal y tal. O sea, no me es que me (*nejasno*) croata, no, no, no, que no lo olvido y nunca me lo voy a olvidar. Que nací ayá y no me olvido de eso. Pero, yo volvo a decir uste, yo no cambiaría Chile por Croacia, para vivir, pero para ir a pasear... [Malo smo razgovarali, razgovarali smo samo o onome o čemu je bilo potrebno razgovarati, *da* i *ne*. Ali to da pričamo danas ovdje, u Punta Arenasu – ne pričamo, ne pričamo hrvatski, zaboravili smo ga, više smo pričali na španjolskome. Održavam ga zato što sam tamo rođen. Ali ne pričam dobro hrvatski, draže mi je pričati španjolski nego hrvatski jezik. Ali, imam obavezu pričati i hrvatski jezik kada se to od mene traži. Nedavno, prije godinu dana, išao sam ulicom i jedan par me pitao, bili su iz Slovenije, i par... iz Slovenije. Onda su me na hrvatskome pitali, govorili su hrvatski, pitali su me na hrvatskome: gdje je Hrvatski klub? Rekao sam taj i taj. To jest, nije da ?hrvatski, ne, ne, ne, ne, nikad ga neću zaboraviti. Tamo sam se rodio i to neću zaboraviti. Ali, ponavljam vam: ne bi mijenjao Čile za Hrvatsku; za živjeti, ali za íći šetati...]

M: ¡Eso sí! Y entonces, ¿cómo conviven las dos partes en usted, la chilena y la croata? ¿Cómo conviven en su mente? [To da! Dakle, kako u vama sužive te dvije strane, čileanska i hrvatska? Kako sužive u vašemu umu?]

N: Bueno, cuando estoy familia, aquí (*nejasno*) la casa, hablamos español, y si hay alguna parte donday la mayoría croata, hablamos croata. [Dakle, kad sam s obitelji, ovdje... kuća, pričamo španjolski, a ako sam na mjestu u kojem su većinom Hrvati, pričamo hrvatski.]

M: Así que, en Punta Arenas, con los croatas, ¿usted habla en croata? [Dakle, kada se družite s Hrvatima u Punta Arenasu, razgovarate na hrvatskome jeziku?]

N: Da. Je. Sí. Yo estaba acá y, bueno, tenemos que hablar y somos la mayoría en Punta Arenas el croatas. [Ja sam bio tamo i moramo razgovarati, u Punta Arenasu su većinom Hrvati.]

M: Pero, siempre cuando hablan, ¿hablan en croata? [Ali, kada razgovarate, uvijek razgovarate na hrvatskome jeziku?]

N: Cuando estamos juntos, pero hay chileno al lado, entonces hablamos español. [Kada smo zajedno, ali ako je sa strane neki Čileanac, onda pričamo hrvatski.]

C: Meri, yo diría que tienen la tradición los croatas, de hablar en croata cuando se encuentran aunque estemos nosotros, digamos. Es como (*buka*), sí, es como muy propio de ellos. Igual no son tantos los croatas que quieran, (*nejasno*) entonces, cuando se encuentren, sí, lo disfrutan y conversan y hablan y es todo en croata. Y nosotros no entendemos nada. (*smijeh*) [Meri, ja bih rekla da Hrvati, kada se susretnu, imaju običaj razgovarati na hrvatskome jeziku iako smo, primjerice, tamo prisutni i mi. To je... da, to je njihova stvar. Možda i nema mnogo Hrvata koji to žele... Onda, kada se nađu, da, uživaju u njemu i razgovaraju... Sve je na hrvatskome. A mi ništa ne razumijemo.]

M: Así que, es como un pacto suyo. [To je, dakle, njihov pakt.]

C: Sí, sí. [Da, da.]

N: Y eya le habla a usted que no entiende na. Y su papá... (*kratki prekid veze*)...es croata. Yo me (*nejasno*) chileno. Soy croata, y eya no entiende na de croata. Mi señora tampoco habla, pero entiende to. [Ona vama priča, a ništa ne razumije. A njezin tata... je Hrvat. Ja se... Čileancem. Hrvat sam, a ona uopće ne razumije hrvatski. Ni moja gospođa ga ne govori, ali sve razumije.]

M: Aha, ¿entiende? [Aha, razumije?]

N: Y habla, entiende todo, pero muy pía, entonces no quiere hablar porque no habla perfectamente. [Govori, sve razumije, ali je zaboravna pa ga no želi pričati jer ga no priča savršeno.]

C: Es que ella no es croata, Meri, mi mamá. [Moja mama nije Hrvatica, Meri.]

M: Sí, lo sé, lo sé. (*pauza*) Y su hija, ¿ella entiende croata? [Da, znam, znam. A vaša kći, razumije li ona hrvatski?]

N: No, no. [Ne, ne.]

M: ¿A usted eso le molesta o le da igual? [Smeta li vam to ili vam je svejedno?]

N: No, porque estamos en un país libre, cada cual hace lo que quiere como quiere. No, eya no entiende na, ni me habla el croata. Yo tengo que comprender y tengo que conformarme... [Ne, zato što živimo u slobodnoj državi u kojoj svatko može raditi što god želi i kako želi. Ne, ona ne razumije ništa niti razgovara sa mnom na hrvatskome. Ja to moram razumjeti i moram se prilagoditi...]

C: Sí, él nunca quiso enseñarnos, y por ahí viene la respuesta. [Da, nikada nas nije htio podučiti, eto odgovora.]

N: Pero a mí nunca me enseñó nadie. Yo no conoco colegio. Solo aprendí viviendo con una, con una tía, y ahí aprendí. [Ali mene nitko nikad nije podučavao. Nisam išao u školu. Naučio sam živeći s jednom, s jednom tetkom, i tamo sam naučio.]

C: La tía Uva. [Tetka Uva.]

M: ¿La que conocía el croata? [Ona koja je poznavala hrvatski?]

C: Sí. Es que, a nosotros solo nos enseñó los números, nos enseñó las instrucciones básicas de abre la puerta, cierra la ventana, (*nejasno*), el imperativo y eso. Pero si él nos hubiese enseñado, nosotros hubiésemos aprendido. Hoy día, lo poco que manejo es por internet, digamos, porque uno... [Da. Stvar je u tome da je on nas naučio samo brojeve, osnovne naredbe tipa otvori vrata, zatvori prozor, imperativ i to. No, da nas jebio podučavao, bili bismo naučili. Ono malo što danas znam jest zahvaljujući internetu, jer...]

M: Pero, ¿por qué no quiso? [Ali, zašto nije htio?]

C: Él, bueno, él antes no hablaba mucho, él (*nejasno*) una persona distinta, mi papá antes era efectivamente puro trabajo, y todo el día trabajaba y trabajaba... [On prije nije mnogo pričao, on je pomalo neobična osoba, moj tata je prije bio samo u poslu i po cijele dane je radio i radio...]

M: ¿Así que no había tiempo? [Dakle, nije imao vremena?]

C: No, no. Los recuerdos que yo tengo de mi papá (*nejasno*) trabajar, trabajar, trabajar. [Nije, nije. Uspomene na oca koje čuvam su raditi, raditi, raditi.]

N: Yo empecé a trabajar a las sei la mañana. [Ja sam počinjao raditi u šest ujutro.]

M: ¿Cada día? [Svakoga dana?]

N: Todo lo día. [Svakoga dana.]

M: ¡Uh!

N: De sei la mañana, escuche bien, hasta las ocho la tarde. Sin comer nada, con borsiyo, un pan y agua tónica para tomar. El pan y agua tónica al cabayo to el día. De la sei hasta las ocho. Tonce, si hicimo algo como soy, soy trabajo (?). No me pueden didicar (?) nadie, ete ladrón, ete robó, por eso tene, ete palabra que usamo to. [Od šest ujutro, dobro me slušajte, do osam navečer. Nisam ništa jeo, imao sam torbicu, kruh i mineralnu vodu. Kruh i mineralna voda i čitav dan na konju. Od šest do osam. Dakle, ako sam nešto napravio, radio sam. (?) Nitko mi ne može reći das am lopovili da kradem, riječima koje svi koristimo.]

M: Y¿cuánto tiempo duró ese período tan duro? [Koliko je dugo trajao taj težak period?]

N: E, yo diría hasta uno cuatro, cinco año atrás. Mucho año. Mucho año. [E, rekao bih, do prije nekih četiri, pet godina. Puno godina. Puno godina.]

M: Y ahora, ¿quién trabaja con sus animales, con sus ovejas? [Tko sada radi s vašim životinjama, s vašim ovcama?]

N: No, eso (*kratki prekid veze*) son los campos de nosotros. Loh animale son de nosotros, que hay gente que cuidan, porque ante hicía yo, hoy día hay gente que se paga... [Ne, to... su naša polja. Životinje su naše, postoje ljudi koji ih čuvaju, prije sam to radio ja, a danas postoje ljudi koji su za to plaćeni...]

M: Me puede decir,¿qué lengua usted prefiere? Supongo que el español, ¿verdad? [Možete li mi reći koji jezik vi preferirate? Španjolski, pretpostavljam?]

N: ¿Cómo? [Molim?]

M: Usted prefiere el español que el croata, ¿verdad? [Draži vam je španjolski od hrvatskoga, zar ne?]

C: Para hablar, ¿qué prefieres? Hablar... (*nečujno/nejasno*) [Kada pričaš, što ti je draže, pričati...]

N: Yo prefiero español. [Preferiram španjolski.]

M: Y¿a veces se le ocurre que, cuando piensa, piensa en croata o siempre piensa en español? [Dogodi li vam se da, dok razmišljate, razmišljate na hrvatskome ili uvijek razmišljate na španjolskome?]

N: E, la do cosa. El croata y español. Acordo y no lo voy a negar, que nací en Croacia, bueno, nací ayí, me parece como corresponde ayá. Pero viví ayá hasta el año ventidós. A condo tenía ventidós, yegué paracá. De veintido, ochenta,...casi setenta años, chileno. Tonce, prefiero español que croata. [E, i jedno i drugo. I hrvatski i španjolski. Priznajem i ne negiram to, rođen sam u Hrvatskoj, da, rođen sam tamo (neprevodivo). Ali tamo sam živio do dvadeset i

druge godine. A sa dvadeset i dvije godine sam došao ovdje. Sa dvadeset i dvije, osamdeset... gotovo sedamdeset godina sam Čileanac. Zato preferiram španjolski u odnosu na hrvatski.]

M: ¿Usted cree que el español se convirtió en su lengua principal después de su boda o aun antes? [Smatrate li da je španjolski postao vaš primarni jezik nakon ženidbe ili se to dogodilo i prije?]

N: (*nejasno*) croata principal, luego, lego España, español. [...hrvatski glavni, poslije španjolski.]

M: Cuando usted vino a Chile, ¿el español se convirtió en su lengua principal? [Španjolski je postao vaš glavni jezik kada ste došli u Čile?]

N: E. De ahí aprendí, ante no sabía decir ni bonos día ni nada. No fui al colegio, no conoco colegio. Lo que hice y como la cosa se hoy día es aprender por mi cuenta, sin colegio. [E. Tamo sam naučio, prije nisam znao reći ni dobar dan ni ništa. Nisam pohađao školu. Sve što sam naučio, naučio sam sâm, bez škole.]

M: Y ¿qué fue lo más difícil? ¿Gramática, vocabulario o algo tercero? [Što vam je bilo najteže? Gramatika, vokabular ili nešto treće?]

N: Lo ma difícil... Es todo difícil. Cando uno e lijen, ljenčan, cuando un flojo, vago... [Najteže... Sve je teško. Kada je čovijek lijen, ljenčina...]

C: No, te está preguntando Meri, papá, respecto al lenguaje, al español. ¿Qué se te hizo más difícil, aprender a entenderlo, a hablarlo, a escribirlo? O tal vez la pregunta al revés: ¿qué es lo más sencillo para ti? [Ne, Meri ti je postavila pitanje u vezi sa španjolskim jezikom. Što ti je bilo najteže, razumijevanje, govorenje, pisanje?Ili možda obrnuto: što ti je bilo najjednostavnije?]

M: Sí, los dos, si quiere. [Da, može oboje ako želi.]

C: Hablarlo, entenderlo, escribirlo... Por ejemplo, tú no eres mucho de escribir. ¿Qué se te hace más fácil? [Govor, razumijevanje, pisanje... Primjerice, ti baš i ne voliš pisati. Što ti je najjednostavnije?]

N: El máh fácil, volvo a decir (*nejasno, pausa*) de nuevo: para mí, es lo fácil hablar español más que el croata. Porque en España stoy, en español, no España... En Chile stoy como setenta año. Y en Croacia tenía veinte año. [Najjednostavnije, ponavljam: za mene, lakše je govoriti španjolski od hrvatskoga. Jer sam u Španjolskoj, ne u Španjolskoj... u Čileu sam otprilike sedamdeset godina. A u Hrvatskoj sam bio dvadeset godina.]

(*Claudia se ponovno ubacuje i pokušava mu objasniti pitanje*)

N: Sí, sí de la tre cosa. Lo mah fácil español e hablar. Eso es. [Da, da, od te tri stvari. Najlakši je u španjolskome jeziku govor. To.]

M: ¿Y lo más difícil? [A najteže?]

N: Bueno, para mí, volvo decir, cuando uno tene un compromiso con (*nejasno*), nay difícil. O sea, hay difícil o nay, pero uno tiene que solucionar ese problema.[Dobro, za mene, ponavljam, kada čovjek ima obavezu s..., ne postoji teško. To jest, postojalo nešto teško ili ne, čovjek treba riješiti taj problem.]

(*Claudia mu ponavlja pitanje nudeći mu da izabere između ponuđenih odgovora: pisanje, čitanje, govorenje*)

N: El escribir español. [Pisanje.]

M: ¡Gracias! (*smijeh*) Y hoy en día, ¿usted mantiene algunas relaciones con su patria de alguna manera? ¿Habla con alguien por teléfono o celebra algunas fiestas de aquí? [Hvala vam! Održavate li danas ikakve odnose sa svojom domovinom? Razgovarate li s nekim preko telefona ili slavite neke ovdašnje praznike?]

N: Aquí no se celebra. Aquí se trabaja. Tengo... Se me murieron la hermana y hermano, todo. Cuatro. Pero, a vece hablo por teléfono con lo primo, con tío... Y ahora, etos día, mi hija que está aquí, Claudia, eya se va payá. [Ovdje se ne slavi. Ovdje se radi. Imam... braća i sestre su mi umrli. Četvero. Ali, ponekad razgovaram telefonom s rođacima, s ujacima... Moja kći koja je ovdje prisutna, Claudia, ubrzo ide tamo.]

C: Era una sorpresa. (*smijeh*) [Bilo je to iznenađenje.]

N: Que se va pasar (*nejasno*) quince día. (*nejasno*) Do, tre mese. [Tamo će biti petnaest dana. ... dva, tri mjeseca.]

C: No, no. (*smijeh*) Imposible irse tanto tiempo, papá. [Ne, ne. Nije moguće ići na toliko vremena.]

M: Es lo que él quiere. [To je ono što bi on želio.]

N: El ventidó, yo nací el ventidó de febrero. Eya me dijo, yo no voy este año estar contigo el veintidó. O sea, ¿cuánto mese, dígame usté? [Dvadeset i drugi, rođen sam dvadeset i drugi veljače. Rekla mi je, ove godine neću biti s tobom dvadeset i drugoga. To jest, koliko mjeseci, recite mi?]

C: No, yo no... (*nečujno*). [Ne, ja ne...]

M: Y la gente ahí, ¿cómo lo aceptó? ¿Había algunos problemas en el principio? [Kako su vas ljudi tamo prihvatili? Jeste li imali nekakvih problema u početku?]

N: No, no. Nunca (*kratki prekid veze*) ningún problema. [Ne, ne. Nikada... nijedan problem.]

M: Así que, ¿la gente era buena con usted? [Dakle, ljudi su bili dragi prema vama?]

N: Buena lagente, no tengo nada que decir. [Dobri ljudi, nemam ništa za reći.]

M: ¿No sentía que debía ajustarse o adaptar algo? [Niste osjećali da se morali prilagođavati?]

N: Nada. Lo haría de nuevo la misma cosa que hice ya que yegué en Chile. Haría de nuevo. No tengo na contra nadie. [Ništa. Isto bih napravio kao što sam napravio kad sam stigao u Čile. Ponovno bih to napravio. Nemam ništa protiv nikoga.]

M: ¿Ahora usted se siente como un verdadero chileno? [Sada se osjećate kao pravi Čileanac?]

N: Bueno, soy nacionalizado chileno y soy chileno porque estoy más de sesenta año acá. Y si tenemos algo, lo hicimos con (*nejasno*). Y to lo que tenemos, tenemos aquí en Chile. [Dobro, nacionalizirani sam Čileanac te sam Čileanac jer sam ovdje preko šezdeset godina. I ako nešto imamo, to radimo... Sve što imamo, imamo ovdje u Čileu.]

M: ¿Se siente ahora como croata o ya no? [Osjećate li se sada kao Hrvat?]

N: E, volvo decir (*nejasno*) de nuevo: Yo no me olvidé ni me voy a olvidar nunca que nací en Croacia. Pero yo (*nejasno*) Chile y yo hoy día soy chileno. El carné dice chileno, no dice croata. Pero que me voy olvidar donde nací, no. [E, ponavljam: nisam zaboravio i neću zaboraviti da sam rođen u Hrvatskoj. Ali ja... Čile i danas sam Čileanac. Na identifikacijskome dokumentu piše da sam Čileanac, ne piše da sam Hrvat.]

M: ¿Cómo es la vida en Punta Arenas? (*pauza*) Un día en su vida. [Kako izgleda život u Punta Arenasu? (Opišite) jedan dan u svome životu.]

N: Mire, el que tene... Me cabe decir doh palabra: el que tene trabajo, trabaja... (*kratki prekid veze*) ...un flojo no tiene ni para comer si qere porque e flojo. Y va morir flojo. Por la caye pidiendo propina o algo así. En Chile se pue vivir bien. [Gledajte, onaj koji ima... dovoljne su mi dvije riječi: onaj koji radi, radi... Slabić nema ni za hranu jer je slabić. I umrijet će kao slabić. Tražeći milostinju na ulici ili slično. U Čileu se može živjeti dobro.]

M: Y ¿cómo es el clima, es muy diferente del clima de Croacia? Supongo que hace mucho frío. [Kakva je klima, je li puno drugačija od hrvatske klime? Pretpostavljam da zna biti jako hladno.]

N: Cambió acá clima por bien porque nay tanto frío acá como ante. Cambió también Croacia. [Klima se promijenila nabolje jer više nije hladno kao prije. I u Hrvatskoj se promijenila.]

M: Así que, ¿ahora no tiene ningunos problemas? [Dakle, sada nemate nikakvih problema?]

N: Lo único que tengo problema acá e mi siñora, que me pega. [Jedini problem koji ovdje imam je moja gospođa, jer me tuče.]

M: ¿A sí? (*kolektivni smijeh*) [Zbilja?]

N: Ete es mi problema. [To je moj problem.]

M: Y ¿por qué le pega? [Zašto vas tuče?]

N: Me pega porque eya dice que yo soy demasiado uyo (?) Tonce tiene que pegarme para que yo reclamo. Usted me cle to la verdad, ¿no? (*smijeh*) [Tuče me jer kaže da sam nitković (?) Zato me mora tući kako bih ja prigovarao. Vi mi sve vjerujete, zar ne?]

M: No, yo sé que ella es buena. ¿Cuántas veces ha visitado Croacia? ¿Qué ha dicho, tres o cuatro? [Ne, znam da je ona dobra. Koliko ste puta bili u Hrvatskoj, tri ili četiri?]

N: Tre o cuatro. [Tri ili četiri.]

M: Y sus hijos, ¿habían estado aquí? [Jesu li vaša djeca bila ovdje?]

N: Eyos iban siempre con nosotros. Nosotros recorrimo, mi hija, mi señora y yo nuve paíse. [Oni su uvijek išli s nama. Mi smo proputovali, moja kći, moja gospođa i ja, devet zemalja.]

M: ¿Nueve países? [Devet zemalja?]

N: Nuve países. Empezamo de Bunas Aire y terminamo Frankfurt, Alemania. Nuve paíse recorrimo sin ningún problema. Y nadie le quedé de viendo un cinco (?). [Devet zemalja. Krenuli smo od Buenos Airesa i završili s Frankfurtom, Njemačkom. Devet zemalja smo proputovali bez ijednoga problema. (neprevodivo)]

M: ¿Cuándo fue esto? ¿Hace mucho tiempo? [Kada je to bilo? Prije mnogo godina?]

N: (*obraća se supruzi*) ¿Cuánto tiempo, Julia? A? (*buka, nejasno*) Meno de diez año. [Koliko godina, Julia? A? Prije manje od deset godina.]

M: ¿Le gustaría que Claudia visitara Nerežišća, Brač? [Biste li voljeli da Claudia posjeti Nerežišća, Brač?]

N: Eya va ir ahora, el ventiseih de ete meh se va con su marido y los hijos y la cuñada de eya. Son ocho total. [Ona će sada íći, dvadeset i šestoga ovoga mjeseca će íći sa svojim mužem, djecom i šogoricom. Sveukupno ih je osam.]

M: ¡Qué lindo! [Baš lijepo!]

N: ¿Qué le parece? [Kako vam se to čini?]

M: Muy bien, es muy lindo. [To je jako lijepo.]

N: Pero para mí no es. [Ali za mene nije.]

M: ¿Por qué? [Zbog čega?]

N: Porque señora tá encima mí sempre y me pega. Ahí me defendía mi hija. [Jer mi je gospođa nad glavom i uvijek me tuče. Moja me kći branila.]

M: Y ahora ella no está. [A sada nje neće biti.]

N: No, no está. [Da, neće je biti].

11. JEZIČNA ANALIZA INTERVJUA NA ŠPANJOLSKOME JEZIKU

Ovo će se poglavlje baviti jezičnom analizom ispitanikova španjolskog jezika. Ciljevi su ovoga poglavlja pronaći i prepoznati obilježja čileanske inačice španjolskoga jezika te obilježja španjolskoga jezika koja on, kao useljenički govornik, nije usvojio zbog poteškoća s usvajanjem tog jezika, ali i zbog utjecaja svojega materinskog jezika. Djela Vojmira Vinje (1985) te Rodolfa Oroza (1978) poslužila su kao glavni alat pri jezičnoj analizi.

11.1. FONOLOGIJA

Prva stavka koja će se analizirati jest ispitanikov naglasni sustav. Već nakon prvih nekoliko izgovorenih rečenica dalo se zaključiti kako on nije u potpunosti usvojio španjolski naglasni sustav. Njegov španjolski nije eksplozivan i brz, što se svakako najvećim dijelom pripisuje njegovoj dobi i zdravlju. Ipak, zamjetno je kako ispitanik mnoge riječi ne izgovara koristeći španjolsku akcentuaciju, već čakavsku. Ovaj podatak nije začuđujuć; naime čakavski, to jest, nerežiški čakavski njegov je materinski jezik. Naglasni sustav koji je usvojio u najranijim danima preživio je usvajanje novoga jezika te se mjestimično zadržao u njegovome izgovoru. Vidljiv je jasan obrazac pri naglašavanju španjolskih riječi izgovorenih čakavskom akcentuacijom: sve one nose dugosilazni naglasak (˘). Naglasni sustav španjolskoga jezika udarni je, a takvi jezici „imaju naglasak koji nema nikakve tonske obavijesti“ (Jelaska 2004: 203). Španjolski naglasni sustav dinamički je te ne razlikuje duge i kratke vokale pa mu je zato u hrvatskome najbolja zamjena kratkosilazni naglasak (ˊ) (Pranjković 2001). Primjerice, riječ *algo* ispitanik je izgovorio /âłgo/ umjesto /ãłgo/. Evo još nekoliko takvih primjera: /dûros/, /hâmbre/, /pôco/, /mûcho/, /côsa/, /conmîgo/, /dolorôso/, /distînto/, /niêve/, /lîbre/, /palâbras/.

Što se tiče vokalizma i konsonantizma, ispitanikova fonologija sadrži velik broj obilježja čileanske inačice španjolskog jezika.

Dva su obilježja koja koristi sustavno, bez ikakvih varijacija: *seseo* i *yeísmo*. *Seseo* je u njegovu govorenom jeziku pravilo te ga beziznimno provodi: *decirlo* izgovara /desirlo/, *pronunciaba* izgovara /pronunsiaba/, *catorce* izgovara /catorse/, *nací* izgovara /nasí/, *conozco* izgovara /konosko/ (to jest, /konohko/), *empezamos* izgovara /empesamos/ (to jest, /empesamo/). Zanimljivo je istaknuti kako je riječ *turismo* izgovorio /turizmo/, *nacionalizado* /nacionalisado/ te je riječ *Croacia* nekoliko puta izgovorio /kroacia/. Ovo nije povezano s

neprovođenjem *sesea*, već s činjenicom kako su ove riječi univerzalne te postoje i u hrvatskome jeziku te ih je zato on izgovorio na taj način.

Yeísmo se, kao i *seseo*, u njegovu jeziku provodi bez iznimke: *allá* izgovara /ajá/, *ella* izgovara /eja/, *calle* izgovara /kaje/, *borsillo* izgovara /borsijo/, *caballo* izgovara /kabajo/.

Izgovor glasa /s/ na kraju sloga trojak je; ponekad ga izgovara, ponekad koristi aspiraciju, no najčešće ga gubi. Ove tri varijante on koristi vrlo spontano, bez čvrstih pravila, pa će tako u istoj rečenici na kraju jedne riječi izgovoriti /s/, a na kraju druge neće:

Había momentos muy duro.

Zanimljive su sljedeće dvije rečenice u kojima kombinira sve varijante: *Eso son los campos de nosotros. Loh animale son de nosotros.*

Evo nekoliko izoliranih primjera ovoga fonološkog obilježja: *gusta* izgovara /gusta/, *costura* izgovara /kostura/, *atrás* izgovara /atrás/, *estamos* izgovara /estamoh/ i /estamo/, *busca* izgovara /buhka/, *conozco* izgovara /konohko/, *seis* izgovara /sei/, *usamos* izgovara /usamo/.

Intervokalno /d/ ponekad gubi, a ponekad izgovara. Evo nekoliko primjera koji potkrepljuju obje situacije: *usted* izgovara kao /usted/ i /usté/, *casado* izgovara /casado/, *juventud* izgovara /juventud/ i /juventú/, *necesidad* izgovara /necesidá/, *lado* izgovara /la.o/, *todo* izgovara /todo/ i /to.o/, *nada* izgovara /nada/ i /na.a/.

Monoftongizaciju ponekad provodi, ponekad ne, no češći su slučajevi u kojima je provodi: *quiere* izgovara kere, *muerto* izgovara /muerto/ i /morto/, *veintiseis* izgovara /ventiseih/, *vuelve* izgovara /vulve/, *vuelvo* izgovara /vulvo/, *entiendo* izgovara /entiendo/, *prefiero* izgovara /prifiro/, *bueno* izgovara /bueno/ i /bono/ (a *Buenos Aires* /buno aire/), *cuando* izgovara /kuando/ i /kando/, *viviendo* izgovara /viviendo/, *luego* izgovara /luego/ i /lego/, *veintidos* izgovara /ventidó/, *siempre* izgovara /sempre/.

Zamjena glasova /r/ i /l/ zabilježena je u jednom slučaju: /clee/ umjesto /cree/.

Preostale posebnosti nisu dio čileanskoga fonološkog inventara, već su stvar njegova idiolekta. Primjerice, riječ *señora* izgovara /sijora/, najvjerojatnije zbog utjecaja svojega materinskog jezika. U sljedećoj se rečenici, umjesto glagola *querer* 'željeti' i njegova oblika *quería*, izrazio glagolom *creer* 'vjerovati', to jest, njegovim oblikom *creía*:

Porque, porque creía más que eso, creía vivir mejor de lo que estaba viviendo.

Ovo nije značenjska, već formalna promjena; došlo je do inverzije dvaju glasova u riječi (/e/ i /r/).

11.2. MORFOLOGIJA

Ispitanikova morfologija ne sadrži velik broj obilježja čileanske inačice španjolskoga jezika. U intervjuu nije potvrđeno koristi li ispitanik *voseo*, no njegova je kći kasnije potvrdila da se on njime koristi. Od morfoloških osobitosti pobrojanih u teorijskome dijelu, ispitanik se koristi dužim oblikom pri izražavanju futura (konstrukcija *ir a + infinitiv*):

Eya va ir ahora, el ventisei de ete meh se va con su marido y los hijos y la cuñada de eya.

Y va morir flojo.

...no lo voy a olvidar mentrastoy vivo.

Iako su prva dva primjera gramatički netočna, imaju zadaću pokazati izražavanje futura spomenutom konstrukcijom.

Ostale morfološke zanimljivosti u njegovu španjolskome jeziku odraz su nepotpunog usvajanja toga jezika. Ispitanik će tako, pri tvorbi glagolskih vremena, nerijetko izostavljati pomoćni glagol *biti* ili povratnu zamjenicu *se*:

Pero, la vida (a)sí...

Lo que tiene Croacia también lindo.

Y habla, entiende todo, pero muy pía.

Casi setenta años, chileno.

Y va morir flojo.

Eya va ir ahora, el ventisei de ete meh se va...

Zapreke mu također predstavljaju i članovi; ovo nije začuđujuće zato što hrvatski jezik ne poznaje kategoriju člana pa je to za njega bila potpuna novost. Ponekad ih upotrebljava, ali neispravno, ponekad u istoj rečenici jedan član izgovori, a drugi ne, ponekad ih u potpunosti izostavlja, a ponekad ih koristi tamo gdje ne bi trebalo. Evo nekoliko primjera:

Somo la mayoría en Puntarena el croatas.

El croata y español.

Pero juventud se va.

Tonce, prefiero español que croata.

Y como la Croacia tiene mar to(d)a parte...

Kategorija koja mu također predstavlja poteškoće jesu prijedlozi. Ponekad ih izostavlja, a ponekad ih koristi pogrešno zbog doslovnog prenošenja iz hrvatskog jezika. Evo nekoliko primjera:

Lo mah fácil español e hablar.

En Chile, en todo sentido, es mejor que Croacia.

...ya que yegué en Chile.

Porque hoy día la juventú no vive en Croacia, se van en Italia.

Y va morir flojo.

Cambió acá clima por bien porque nay tanto frío acá como ante. Cambió también Croacia.

Poseban su mu problem prijedložni izrazi:

Croacia tiene la m... al mar.

Yo empecé a trabajar a las sei la mañana.

Y como la Croacia tiene mar to(d)a parte...

Budući da španjolski jezik ima dvije verzije glagola *biti* (*ser* i *estar*), ispitanik nije u potpunosti usvojio pravila njihova korištenja. Na primjer:

Entre hermana y hermano cuatro son morto.

Imenice koje pripadaju skupini singularia tantum ispitanik tretira kao da su u množini pa uz njih koristi glagole u 3. licu množine:

Hay gente que cuidan...

Porque hoy día la juventu no vive en Croacia, se van en Italia.

Glagolska vremena u španjolskome jeziku također mu predstavljaju poteškoće. U nastavku se donose dvije rečenice u kojima neispravno koristi konjunktiv, a u zagradaama se navodi njihova ispravna verzija.

Si no me había ido de ayá donde nació yo, hoy día creo que estaría muerto. (Ispravno bi bilo:

Si no me hubiera ido de allá, hoy día creo que estaría muerto.)

De eso lo que eya me habló, no lo voy a olvidar mentrastoy (mientras estoy) vivo. (Ispravno bi bilo: *mientras esté vivo.*)

11.3. SINTAKSA

Govoreći o sintaksi, ispitanikove su rečenice duge te vrlo isprekidane. Odmah izgovori ono što promisli pa zato riječi u njegovim rečenicama ponekad zvuče nabacano i bez reda. Ipak, ovo se ne može smatrati odstupanjem od sintaktičkih pravila; uzrok ovome jest njegova pođmakla dob te smanjena sposobnost artikulacije misli i rečenica zbog narušena zdravlja. U nastavku se donose ona obilježja njegove sintakse koja odgovaraju sintaktičkim obilježjima čileanske inačice španjolskoga jezika.

U dvjema je rečenicama zaredom posvojnu zamjenicu *nuestros* zamijenio s izrazom *de nosotros*: *No, eso son los campos de nosotros. Loh animale son de nosotros.*

Isto je napravio i s posvojnomo zamjenicom *su* umjesto koje je rekao *de eya*:

Eya va ir ahora, el ventisei de ete meh se va con su marido y los hijos y la cuñada de eya.

Gubljenje intervokalnoga /r/ u riječi *para* fonološka je promjena, no ima izravni utjecaj na sintaksu zato što dolazi do spajanja riječi. U sljedećoj rečenici izrazi *payá* i *pacá* nastali su gubljenjem intervokalnoga /r/ te gubljenjem duploga glasa /a/ (npr. *para allá* postalo je *pa allá* te naposljetku *pallá*, to jest, *payá*): *Aquí nay tanto verde que usted ve payá, pacá.*

Ispitanik ima tendenciju spajati dvije riječi radi bržeg i lakšeg izgovora. Evo nekoliko primjera: *Había cablar (que hablar) poco.*

Aquí donde vivimos en Puntarena (Punta Arenas) (...)

Si hay alguna parte dondhay (donde hay) la mayoría croata, hablamos croata.

Zbog nepotpunoga usvajanja prijedložnih izraza u španjolskome jeziku, neke rečenice su krnje. Na primjer:

Porque señora tá encima mí (umjesto encima de mí).

Fui trabajar (umjesto Fui a trabajar).

U prijepisu je zabilježen jedan primjer *queísma*:

Hablábamo lo que había necesida (umjesto de lo que).

Izražavajući namjeru, riječ *porque* zamjenjuje riječju *que*; ne postoji značenjska razlika, no *que* se u ovoj ulozi ne smatra dijelom standarda. Na primjer:

que nació allá / que no lo olvido.

Red riječi u rečenici ponekad je nepravilan, a u svim primjerima primjećuje se kako odgovara redu riječi u hrvatskome jeziku. Na primjer:

Es todo difícil (umjesto Todo es difícil).

Yo no voy este año estar contigo (umjesto yo no voy a estar contigo este año ili este año yo no voy a estar contigo).

Govoreći o preključivanju kodova, ono je znatno manje izraženo u ispitanikovu španjolskome jeziku nego u hrvatskome. Valja napomenuti kako je ispitanik prvih 40 minuta intervjua koristio hrvatski jezik; nagli prijelaz na španjolski zbunio ga je te je u početku puno više kombinirao ova dva jezika. Nakon što se priviknuo na promjenu jezika, preključivanje kodova je postalo znatno rjeđe, to jest, gotovo je u potpunosti nestalo. Stoga se početne rečenice u kojima do miješanja dolazi zbog psihofizičkih, a ne lingvističkih razloga ne mogu smatrati pravim preključivanjem kodova. Dokaz tome je i činjenica kako je u tim početnim rečenicama

ispitanik ubacivao čitave sekvence na hrvatskome, a kasnije, nakon što se privikao, u pitanju su bile maksimalno dvije riječi. Evo nekoliko primjera iz intervjua:

Dokle *uste no aprende španjolski, la gente se ríe.*

Jedino, *es lo único que aquí en Chile...*

Sé yo, ona je umrla...

Da. Je. *Sí.*

Cando uno e lijen...

Za, para pasear sí, pero para vivir no.

11.4. LEKSIK

Što se tiče jezične obrade ispitanikova španjolskog jezika, najmanje informacija sakupljeno je o leksiku. Štoviše, tijekom čitavoga razgovora ispitivač je upotrijebio samo dvije riječi koje su dio leksičkoga korpusa čileanske inačice španjolskog, a te su riječi *lola* 'djevojka' i *pía* 'zaboravna'. Osim nje, zabilježena je i riječ *plata* 'novac', no ona nije usko ograničena na Čile, već na čitavu hispanofonu Južnu Ameriku. U intervjuu na hrvatskome jeziku, ispitanik je ponudio još jednu takvu riječ: *cojinillo* 'jastučić'.

11.5. ZAKLJUČCI ANALIZE

Sve četiri analizirane lingvističke razine (neke više, neke manje) pokazuju kako je ispitanikov španjolski jezik uistinu čileanska inačica španjolskoga jezika.

Ponajviše obilježja ove inačice u njegovu jeziku očituje se u fonologiji: korištenje *sesea*, *yeísmo*, gubljenje ili aspiracija završnoga /s/, monoftongizacija. Hrvatski jezik ni na jedan način nije ostavio utjecaja u njegovoj fonologiji osim u naglasnome sustavu.

Ova je analiza pokazala kako je ispitanik u španjolskome najlošije usvojio upravo morfologiju. Poteškoće mu predstavljaju stavke koje u hrvatskome jeziku ne postoje, primjerice uporaba članova te uporaba glagola *ser* i *estar*, ali i prijedlozi te glagolska vremena. Dakle, na ispitanikovoj se morfologiji najbolje vidi kako nije u potpunosti usvojio jezik.

Sintaksa ima nekoliko obilježja čileanske inačice jezika, primjerice uporaba izraza *de nosotros* umjesto zamjenice *nuestro*, spajanje dvije riječi radi lakšeg izgovora ili *dequiesmo*.

Red riječi u ispitanikovoju je sintaksi poprilično slobodan i neopterećen. Preključivanja kodova, za razliku od njegova hrvatskog jezika, gotovo da i nema. Radi se o riječi ili dvije te one uglavnom imaju ulogu oklijevanja (*dakle*) ili dodatnoga potvrđivanja (*je, da*).

Leksička razina ostala je najnedorečenija. Ispitanik je u 40 minuta upotrijebio svega nekoliko riječi iz inventara čileanske inačice jezika te nekoliko riječi koje pripadaju zajedničkom leksiku svih hispanofonih južnoameričkih država.

12. INTERVJU S PREDSTAVNICOM DRUGE GENERACIJE

Osvrt na intervju s prvim ispitanikom

Razgovor s Claudijom bio je izuzetno zanimljiv i koristan ponajprije iz razloga što je pružila opširnu i realnu sliku o stavovima i osjećajima svojega oca. Naime on je ove godine doživio moždani udar, a u invalidskim je kolicima već 5 godina. Psihofizičko stanje mu se naglo pogoršalo nakon iznenadne smrti sina 2018. godine. Budući da svakoga dana s njim provodi po nekoliko sati, vrlo je dobro upoznata s njegovim načinom razmišljanja.

Primarni je cilj ovoga poglavlja bio, nakon razgovora s njezinim ocem, utvrditi postoji li nešto što je on rekao, a da se ona s time ne slaže. Začudjuć je podatak kako se ispitanica velikim dijelom ne slaže s onime što je rekao njezin otac. Glavni fokus intervjua s njime bio je usporediti njegove osjećaje prema onome što je hrvatsko s osjećajima prema onome što je čileansko. Iz razgovora s njim dalo se zaključiti kako on gotovo uopće ne gaji osjećaje prema domovini, već ih se samo sjeća jer je tamo rođen. Njegovo se pripovijedanje temeljilo na činjenici kako je sve čileansko dobro, a većina hrvatskoga loša.

Ispitanica je, s druge strane, opisala drugu, realnu stranu priče. Prije konkretnoga demantiranja nekih očevih izjava, ponovno je naglasila njegovo narušeno psihofizičko zdravlje, ali i njegovu poodmaklu dob. Mišljenja je kako je kombinacija ovih dvaju faktora uvelike utjecala na njegovo ponašanje tijekom intervjua. Njezin otac se, prema njezinim riječima, zbog bolesti i dobi izražava vrlo šturo. Tvrdi i kako mu je, zbog pretrpljenoga moždanog udara, artikulacija misli i riječi postala komplicirana. Dodaje i kako je prestao raditi tek nakon što je završio u invalidskim kolicima, a ova je promjena uvelike utjecala na njega, ali i na čitavu obitelj. Ispitanica ističe kako je njen otac naoko krut i strog, pogotovo u komunikaciji s nepoznatim osobama, no stvarna je slika u potpunosti drugačija. Za potkrepu

se poslužila primjerom koji je on dao u intervjuu na španjolskome jeziku. Na postavljeno pitanje o tome nedostaje li mu nešto iz Hrvatske čega u Čileu nema, kratko se dotakao prirode i zelenila. Zvučalo je kao da nabraja stvari prema kojima je više-manje ravnodušan. Ona pak ističe kako mu klima i priroda u Hrvatskoj iznimno nedostaju. Pojašnjavanje njegovih izjava nastavila je s činjenicom kako se on u govoru služi španjolskim jezikom, ali uvijek razmišlja na hrvatskome jeziku. Vraćajući se na podatak kako svakodnevno s njime provodi i po nekoliko sati, ističe kako joj otac svakoga dana spominje svoju pokojnu braću i sestre te posljednji oproštaj sa svojom majkom. Do prije 5 godina (kada se, kako ona kaže, počeo lagano gasiti), pričao joj je puno više, primjerice o miru koji je tamo osjećao te radišnim ljudima vesela duha. Mišljenja je kako se u intervjuu ovih stvari nije doticao zbog toga što, osim što mu hrvatski jezik svakoga dana sve više blijedi jer se gotovo uopće njime aktivno ne koristi, više ni sa kim ne razgovara o tim temama.

Iako se u svakodnevnoj komunikaciji služi isključivo španjolskim jezikom, postoje izrazi koje u španjolskome jeziku nikada nije usvojio, već se uvijek koristio isključivo hrvatskom verzijom. Kao primjer navodi činjenicu kako, iako ih je poznao, nikad nije htio koristiti čileanske psovke, već je uvijek govorio *asti Boga!*. Iako ovakvih primjera nema mnogo, naglašava kako su oni redom intimne, emocionalne prirode. Vjerski običaji i rituali također su mu se urezali u pamćenje; ispitanica se prisjeća kako bi se, svake večeri prije nego što je odselila, prije spavanja zajedno prekrstili uz riječi *u ime oca i sina i duha svetega, amen*. Sve ovo navodi s ciljem da objasni kako je njegovo ponašanje u intervjuu odraz lošeg stanja njegova duha u zadnje vrijeme, a ne njega kakav je zapravo (bio).

Njezin je otac u intervjuu također naglasio kako svoju djecu nije podučavao hrvatski jezik te kako mu nije žao što ga njegova kći ne govori. Ispitanica pak kaže da je on nerijetko priupita zna li kako se određena riječ kaže na hrvatskome. Čvrstoga je stava kako je njezin otac iznimno vezan za Hrvatsku i hrvatski jezik, no nije toga svjestan. Spominje kako je danas broj rođenih Hrvata u Punta Arenasu iznimno malen (prema njezinim riječima, nema ih više od 15), no oni se često okupljaju i međusobno govore hrvatskim jezikom. U tome je sudjelovao i njezin otac dok nije završio u invalidskim kolicima. Majka Claudijina supruga također je bila Bračanka te su ona i Nikica međusobno razgovarali na hrvatskome jeziku. Hrvatski je jezik njemu nešto vrlo spontano, a upravo zato nije svjestan kakvu ulogu on igra u njegovu životu i koliko ga ustvari voli. Primjera radi, spomenula je kako on, dok spava u poslijepodnevnim satima, priča u snu na hrvatskome jeziku. Najčešće zaziva svoju majku. Ispitanica kroz smijeh

nadodaje kako njezin otac nikada u potpunosti nije usvojio španjolski jezik te da ona to ponajviše čuje u njegovome naglašavanju.

Na pitanje o tome jesu li mu se Čileanci u početku rugali zbog nepoznavanja jezika, ispitanik nije pružio posve jasan odgovor. Ona tvrdi kako mu je u početku bilo iznimno teško jer se nije znao sporazumijevati sa svojim sugrađanima, pogotovo zato što nije znao što misle o njemu. Ipak, ističe kako nikada nije doživio nikakav oblik ponižavanja ili neumjesnoga ruganja. Hrvati su u Punta Arenasu oduvijek uživali status radišnih i hvalevrijednih ljudi. Naposljetku, oni su pomogli izgraditi grad te su stoga u očima Čileanaca oduvijek imali vrlo visok položaj.

Ispitanica kao kći hrvatskoga iseljenika

Na postavljeno pitanje osjeća li se isključivo kao Čileanka, ispitanica je ponudila vrlo brz i čvrst niječan odgovor. Kao razlog tomu navela je kako u Čileu prisutan sljedeći fenomen: Hrvatima se osjeća svaka osoba čiji je (barem jedan) roditelj Hrvat. Ističe kako, iako ona osobno ne pravi *hroštulas* ili *pršuratas*,³⁵ to ne znači da se ne osjeća Hrvaticom. Njezin je zaključak da je identitet koji posjeduje dvojak – i hrvatski i čileanski. Zahvaljujući snažnome očevu utjecaju, njezin je identitet podijeljen na dva jednaka dijela. Njena je majka Čileanka te ističe kako se zbog nje, čak i kad bi željela, ne bi smjela deklarirati samo kao Hrvatica. Majčino zanimanje za bilo što hrvatsko oduvijek je bilo minimalno. Ispitaničin se suprug, s druge strane, osjeća samo kao Hrvat, ne i kao Čileanac.

Smatra da je iznimno važno prenositi svijest o hrvatskome nasljeđu s generacije na generaciju. Za primjer nudi činjenicu kako se, svake večeri prije spavanja, sa svojim sinom moli na isti način kako se njezin otac molio s njom. Budući da i on uskoro stiže u Hrvatsku, sin joj je rekao kako jedva čeka upoznati zavičaj o kojem mu je *nono* toliko pričao. Njezina kći peče tradicionalne bračke slastice, a na zidu u kući im je ovješena mapa Hrvatske.

Njezino poznavanje hrvatskoga jezika (ono koje je sposobna reproducirati) ograničava se na glavne brojeve te izraze poput *kako si?*, *otvori vrata*, *hvala lijepa*, *laku noć*. Ljubav prema hrvatskome jeziku, iako ga ne koristi kao jezik sporazumijevanja, prenosi i na svoju djecu podučavajući ih izrazima koje poznaje. Mišljenja je kako je razumjela otprilike 50 % intervju na hrvatskome jeziku. Iako ga nikad ne koristi u komunikaciji s ocem, dobro ga razumije,

³⁵ Kroštule i fritule.

ponajprije zato što je sudjelovala u druženjima s Hrvatima u Punta Arenasu. Ne čita na hrvatskome jeziku, no smatra da joj ne bi bilo teško to savladati.

Ispitanica je dvaput posjetila Hrvatsku – 1975. i 1980. godine. Snažno naglašava ushićenje koje osjeća pri pomisli na to da će ubrzo ponovno posjetiti Hrvatsku. Pogotovo je veseli činjenica da će njezina djeca napokon upoznati rodnu zemlju njezina oca, jednoga od posljednjih živućih bračkih iseljenika u Punta Arenasu.

13. INTERVJU S PREDSTAVNICOM TREĆE GENERACIJE

Osvrt na intervju s prvim ispitanikom

Ispitaničin osvrt na intervju s njezinim djedom vrlo je sličan osvrtu njezine majke. Ona je također potvrdila kako je njezin djed izrazito povezan s Hrvatskom. Mišljenja je kako se u posljednjih nekoliko godina, što zbog dobi, što zbog bolesti, ta povezanost nešto slabije osjeća. Ipak, ispitanica uvjerava kako su njegovi osjećaji prema Hrvatskoj, Braču i Nerežišćima oduvijek bili snažni te iznimno nostalgичni. To potvrđuje činjenicom da joj svakodnevno prepričava događaje iz perioda dok je živio na Braču. Najčešće teme o kojima joj priča su njegova obitelj, djetinjstvo i poljoprivreda.

Ispitanica kao unuka hrvatskoga iseljenika

Što se tiče hrvatskoga jezika, djed ju je poučio osnovama dok je bila dijete. Na pitanje o tome tko ju je više poučavao – majka ili djed, odgovorila je kako je majka nikada nije poučavala. Razlog se nameće sam od sebe – njezin je djed poučio nju i njezinu majku istim jezičnim elementima. Zamolivši je da nabroji neke riječi kojima ju je djed poučio, pružila je identičan odgovor kao njezina majka: poznaje glavne brojeve te osnovne pozdrave i naredbe kao što su *dobro jutro, hvala* ili *otvori vrata*. Sve što je naučila, naučila je u djetinjstvu. Zbog ubrzana načina života, prestala je s ikakvim učenjem hrvatskoga jezika. Ističe kako joj je zbog toga iznimno žao te kako bi silno voljela poznavati hrvatski jezik na način na koji poznaje engleski jezik. Želja za produbljivanjem poznavanja hrvatskoga jezika proizlazi iz osjećaja povezanosti prema rodnoj domovini svojega djeda. Ističe kako joj je jako težak, no svejedno ga ima želju i volju naučiti. Ipak, izrazima koje poznaje svakodnevno se koristi. Objasnjava kako se njezin

djed, njezina majka, njezin brat i ona međusobno pozdravljaju na hrvatskome jeziku. Na postavljeno pitanje koliko razumije kada sluša razgovor na hrvatskome odgovorila je kako ga uopće ne razumije. Tu se vidi najveća razlika u odnosu na njezinu majku (ona je, primjerice, istaknula kako je razumjela 50 % intervjua na hrvatskome jeziku). Njezina je majka bila znatno dulje i intenzivnije okružena hrvatskim jezikom jer je prisustvovala druženjima s Hrvatima u Punta Arenasu te je dvaput posjetila Hrvatsku.

Ispitanica je objasnila kako svoje hrvatske korijene njeguje kroz ono što najviše voli – gastronomiju. Često priprema tradicionalna bračka jela i slastice. No, kaže kako se zaustavlja na hrani. Nije, primjerice, nikada sudjelovala u druženjima s Hrvatima u Punta Arenasu.

Ispitaničin je identitet, kao i kod njezine majke, dvojak – i čileanski i hrvatski. Ovo je potkrijepila činjenicom kako će, kada stigne u Hrvatsku, dobiti hrvatsko državljanstvo. Štoviše, objašnjava kako će svi članovi njezine uže obitelji ubrzo imati dvojno državljanstvo. Iznimno je ponosna na svoje hrvatske korijene i na činjenicu da joj je djed Hrvat. Zahvaljujući njemu, ona se osjeća Hrvaticom. Ističe kako je hrvatsko državljanstvo koje će uskoro imati svojevrsni poklon za njega; na taj bi mu se način željela zahvaliti. Skori dolazak u Hrvatsku u njoj budi vrlo snažne osjećaje – željna je upoznati zemlju njezina djeda i njezinih predaka, a posebno je veseli što će to moći napraviti sa svojim roditeljima i bratom.

14. ZAKLJUČAK

Ovaj je rad imao zadaću pokazati na koji način hrvatski i španjolski jezik, to jest, hrvatski i čileanski identitet sužive u trima generacijama jedne iseljeničke obitelji u Čileu. Prije samoga prikaza obitelji, opisane su metodologija rada i povijesna podloga vezana za temu istraživanja. Sažetak čileanske povijesti te kratki pregled hrvatskoga i bračkoga iseljeničtva u toj zemlji, a posebice navedeni razlozi odlaska iz Hrvatske te ostanka u Čileu, pomažu bolje razumjeti motivaciju i stavove prvoga ispitanika.

U glavni je fokus stavljen upravo on, predstavnik prve generacije, Bračanin koji je s 24 godine napustio svoj rodni kraj te se trajno naselio u Čileu. S njime provedeni intervju omogućio je opširnu analizu dvaju jezika kojima se koristi – hrvatskoga i španjolskog. Cilj analize bio je pokazati kako navedena dva jezika u njemu sužive; naglasak je bio na pronalasku onih jezičnih elemenata koje je u hrvatskome jeziku izgubio te onih jezičnih elemenata koje u španjolskome jeziku nije usvojio. Polazišna točka intervjuja na hrvatskome jeziku trebala je biti ispitanikova materinska *nerežiška čakavština*; ipak, inačica hrvatskoga jezika koju je većinski koristio jest štokavska ikavica. Stoga je zadaća analize bila u njegovu govoru pronaći obilježja *nerežiške čakavštine* te elemente gubljenja jezika. U intervjuu na španjolskome jeziku zadaća je bila prepoznati jezične elemente čileanske inačice španjolskoga jezika te one elemente španjolskoga jezika koje nije usvojio.

Prije prijepisa intervjuā i njihove analize, u radu su prikazane jezične osobitosti spomenutih inačica hrvatskoga i španjolskog jezika kojima se ispitanik koristi – *nerežiške čakavštine* i čileanske inačice španjolskog jezika.

Jezična analiza pokazala je kako je ispitanikov hrvatski jezik na svim četirima razinama oslabio zbog njegova rijetkoga korištenja te zbog utjecaja španjolskog. Kao najjasniji pokazatelj ističe se preključivanje kodova. Njegova je materinska *nerežiška čakavština* u intervjuu gotovo u potpunosti izostala, a inačica hrvatskoga jezika kojom se većinski koristio jest štokavska ikavica. Najviše osobitosti nerežiškoga govora zadržalo se u njegovoj morfologiji. U fonologiji, sintaksi i leksiku prevladavaju obilježja štokavske ikavice.

S druge strane, ispitanik je znatno sigurniji u španjolskome jeziku. Utjecaj hrvatskoga na njegov španjolski minimalan je i zanemariv; preključivanja kodova gotovo da i nema. Obilježja čileanske inačice španjolskoga jezika najočitija su na fonološkoj razini, dok su na morfološkoj razini ona najmanje očita. Iako ga je počeo učiti tek s 24 godine te ga je učio sam, ovaj je jezik već 64 godine primarni jezik njegova sporazumijevanja. Jezična je analiza

pokazala kako ipak postoje elementi u jeziku koje ispitanik nije usvojio, a oni su prvenstveno dijelom njegove morfologije.

Ispitanikove tvdnje o poznavanju jezika točne su; u više je navrata istaknuo kako preferira koristiti španjolski jezik te kako njega bolje poznaje. Analiza jezika dokazala je istinitost ovih tvrdnji.

Iako se sami sadržaj intervjua nije analizirao, glavni zaključak koji bi se mogao izdvojiti je sljedeći: ispitanik se, iako se osjeća i Hrvatom i Čileancem, u daleko većoj mjeri osjeća Čileancem. Čile već više od šest desetljeća osjeća kao svoju domovinu i čvrstoga je stava kako se, osim u samim počecima, nikada nije poželio vratiti u Hrvatsku.

Intervju s predstavnicama druge i treće generacije omogućio je promatranje prvoga intervjua iz novoga kuta. Tu se najviše ističe opovrgavanje ispitanikove tvrdnje kako Hrvatsku neće zaboraviti jedino iz razloga što je tamo rođen. One tvrde kako je on uz Hrvatsku znatno povezaniji nego što je dao pokazati. Identitet obiju ispitanica dvojak je – osjećaju se Hrvatima jednako kao što se osjećaju Čileankama. Povezanost s Hrvatskom prenosi se s generacije na generaciju s jednakom ljubavlju i željom. Što se tiče samoga jezika, njihova se komunikacija zadržava na brojevima te osnovnim pozdravima i naredbama. Generacijski se jaz između njih dvije najbolje očituje u sljedećem: druga ispitanica hrvatski jezik dobro razumije, dok ga treća ispitanica uopće ne razumije.

Iako u ovoj iseljeničkoj obitelji hrvatski jezik pod utjecajem španjolskoga svakom generacijom sve osjetnije slabi, osjećaji ponosa i ljubavi prema Hrvatskoj ostaju nepromijenjeni.

LITERATURA

- Antić, Ljubomir. 1991. *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb: Stvarnost – Institut za migracije i narodnosti.
- Antić, Ljubomir. 2000. Čile u očima prvih hrvatskih doseljenika. U: Ljubetić (ur.) 2000: 19-26.
- Antić, Ljubomir. 2001. *Los Croatas y América*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
- Backus, Albert – Margreet Dorlejin. 2009. Loan transitions versus code-switching. U: *Barbara E. Bullock & Almeida Jacqueline Toribio (eds.) The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 75-94.
- Bentahila, Abdelâli – Eirlys E. Davies. 1983. The syntax of Arabic-French code-switching. U: *Lingua, LIX*. Fez: Elsevier, 301-330.
- Berzović Radonić, Francisco Raimundo. 1983. *El descubrimiento de Chile por Fernando de Magallanes*. Punta Arenas: Edición de la Universidad de Magallanes.
- Biočina, Zdravka. 2019. *Prepoznavanje i akustička analiza govora otoka Brača*. Doktorski rad. Zagreb: Vlastito izdanje.
- Čizmić, Ivan – Vesna Mikačić. 1974. Neki suvremeni problemi iseljeničtva iz SR Hrvatske. Sv. 1 i 2. Zagreb: Centar za istraživanje migracija. U: Perić Kaselj 2004: 245.
- Čizmić, Ivan – Klement Derado. 1982. *Iseljenici otoka Brača*. Brački zbornik br. 13. Zagreb: SIZ za kulturu općine Brač, 7-192.
- Jelaska, Zrinka. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kramarenko y Sackel. 2007. *Colonizadores de Tierra del Fuego (1934)* [homenaje al trabajo]. Punta Arenas: Imprenta El Magallanico.
- Lasić, Josip. 2010. Jezični identitet hrvatske iseljeničke zajednice u Čileu. *Časopis Hrvatskih studija* 6 (1): 163-171.
- Lenz, Rodolfo – Andrés Bello – Rodolfo Oroz. 1940. *El español en Chile*. Buenos Aires: Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires, Instituto de Filología.
- Ljubetić, Jerko (ur.) 2000. *Hrvatska - Čile : povijesne i kulturne veze*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Martinić Beroš, Mateo. Hrvatsko iseljeničtvo na jugu Čilea: primjer društvenoga i kulturnoga stvaralaštva. U: Ljubetić (ur.) 2000: 58-63.
- Matras, Yaron. 2009. *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Matulić-Zorinov, Jorge. 1923. *Chile*. Zagreb: Konzulat Republike Chile u Zagrebu.
- Myers-Scotton, Carol. 2006. *Multiple voices. An introduction to bilingualism*. Malden: Blackwell.
- Oroz, Rodolfo. 1978. *Diccionario del habla chilena*. Santiago de Chile: Editorial universitaria.
- Perić Kaselj, Marina. 2004. *Obrasci transformacije identiteta hrvatskih iseljenika u Čileu*. Magistarski rad. Zagreb: Vlastito izdanje.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput.
- Schmidt, Anastasia. 2014. *Between the Languages: Code-Switching in bilingual communication*. Hamburg: Anchor academic publishing.
- Silić, Josip. 1992-1993. Akuzator *jedan* u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja). U: *Filologija XX (XIX)*. Zagreb: HAZU, 403-413.
- Skelin Horvat, Anita – Maša Musulin – Ana Gabrijela Blažević. 2021. Croatian in Argentina: Lexical transfers in the speech of bilingual Croatian-Spanish speakers. U: *Diaspora Language Contact. The Speech of Croatian Speakers Abroad*. Berlin: De Gruyter, 596-624.
- Sujoldžić, Anita. 1994. Govori srednjodalmatinskog otočja: Prilog antropologijskim istraživanjima. U: *Društvena istraživanja, III*. Zagreb: Institut za primjenjena društvena istraživanja, 423-436.
- Sulojđić, Anita – Božidar Finka – Petar Šimunović – Pavao Rudan. 1988. Sličnosti i razlike u govorima otoka Brača kao odraz migracijskih kretanja. U: *Rasprave zavoda za jezik, XIV*, 163-184.
- Šimunović, Petar. 1975. Ogljed jezičnih osobina bračke čakavštine. U: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, XXI/XXII (I)*. Supetar: SIZ za kulturu općine Brač, 497-517.
- Šimunović, Petar. 2011. *Čakavska čitanka*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Težak, Stjepko – Stjepan Babić. 1996. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vinja, Vojmir. 1985. *Gramatika španjolskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

INTERNETSKI IZVORI

Čile. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13389> [Pregled 5. 4. 2022.]

Filoksera. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19617> [Pregled 7. 4. 2022.]

Hrvatsko iseljništvo u Čileu. U: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-cileu/756> [Pregled 4. 4. 2022.]

Mestici. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40315> [Pregled 5. 4. 2022.]

Nerežišća. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43458> [Pregled 6. 1. 2023.]

Perić Kaselj, Marina. 2004. Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu. U: *Migracijske i etničke teme* 20, br. 2-3, str. 243-258.

<https://hrcak.srce.hr/file/10955> [Pregled 8. 4. 2022.]

Vlaho Bogišić (ur.) *Kolo: časopis Matice hrvatske*, 2, ljeta 2007. Zagreb: Matica hrvatska. Mrežno izdanje.

<https://www.matica.hr/kolo/307/> [Pregled 6. 4. 2022.]

ISELJENIČKE NOVINE

1994. Reliquia de la inmigración croata. *Male novine: Organo informativo del Comité coordinador de instituciones Croates de Magallanes – Chile*. [fundado el 19 de marzo de 1905 por Pedro Gašić Livačić] / [director Danilo Martić Kovačić], Punta Arenas: Club Croata de Punta Arenas y Sociedad Croata de Socorros Mutuos, XXXVI, str. 16-18.

